

NO PASARAN!

Здравко Савески
Здравко Стојкоски

УЧЕСТВОТО НА БОРЦИТЕ
ОД МАКЕДОНИЈА ВО
ШПАНСКАТА
ГРАЃАНСКА ВОЈНА

Здравко Савески
Здравко Стојкоски

NO PASARAN!

УЧЕСТВОТО НА БОРЦИТЕ
ОД МАКЕДОНИЈА ВО
ШПАНСКАТА
ГРАЃАНСКА ВОЈНА

Издавач:

Левица

<http://levica.mk/>

contact[et]levica.mk

Компјутерска обработка и корица:

Кома

Оваа книга е објавена според условите на лиценцата на Криејтив комонс: Наведи извор-Некомерцијално-Без адаптирани дела. 2.5 Македонија

СОДРЖИНА

Предговор	7
Учесници во Шпанската граѓанска војна од Македонија	21
За Шпанија: творештво и сеќавања по повод Шпанската граѓанска војна на автори и борци од Македонија	53
Ганчо Хаџи Панзов	
Ќе се вратам	53
Поема за родниот град	69
Детството на еден град	71
Бал на вентилаторите	75
Сирени	77
Алказар	79
Кочо Рацин	
Испанска балада	80
Смртта на астурискиот рудар	82

Никола Јонков Вапцаров	
Песни за една земја	84
Волче Наумчески Шпанија	95
Ој Шпанијо земјо храбра	96
Панче Пешев Класје зелено	97
Трајко Мишковски Од Мадридскиот фронт.	
На Македонците во Америка и Канада	98
Борис Атков Минерот Снајперист	102
Библиографија за Шпанската граѓанска војна и револуција од македонски автори и/или на македонски јазик	107
Фотографии на некои од шпанските борци од Македонија	128
Спомен обележја на шпански борци	132

ПРЕДГОВОР

**Станете како еден!
Подгответе се за одбрана на Републиката,
националната слобода и демократските права,
извојувани од народот!
(Долорес Ибарури)¹**

Деновиве се навршуваат 80 години од почетокот на Шпанската граѓанска војна. Еден воен конфликт, кој од повеќе аспекти зазема важно место во историјата на бурниот 20 век. Во периодот од 17 јули 1936 до 1 април 1939 година, колку што траела, граѓанската војна во Шпанија однесла над 1 милион жртви, со несогледливи и далекусежни последици во однос на идниот општествено-политички, економски и културен развој на земјата. Причините за војната се комплексни и треба да се бараат во сложените општествени и политички односи кои владееле во Европа и светот во овој период: големата економска криза, сложените политички односи меѓу државите, јакнењето на фашиз-

.....
1 Од говорот под наслов „Danger! To arms!“, одржан преку радио на 19 јули 1936 година во Мадрид, <https://www.marxists.org/archive/ibarruri/1936/07/19.htm>

мот и нацизмот, но и на растот на револуционерното работничко движење. Покрај општите текови, голема улога за избувнувањето на војната одиграле и специфичните прилики во самата Шпанија како: јакнењето на демократските и републиканските сили, револуционизирањето на народните маси, нерешеното аграрно и национално прашање, потребата од еманципација и подобар животен стандард за широките слоеви од населението и слично. Војната се водела меѓу бранителите на легално избраната републиканска влада, зад која стоеле прогресивните и демократски ориентирани слоеви во општеството, во прв ред, револуционерното работништво и селанство, и воената хунта предводена од генералот Франциско Франко, поддржана од дотогашните владејачки класи кои ја симболизирале „старата Шпанија“: земјопоседничката аристократија, капиталистите, монархистите, клерот и останатите милитаристички и профашистички елементи.

Покрај меѓу републиканците и националистите, во текот на војната, жестоки судири се воделе и во рамките на самиот републикански фронт, кој во ниту еден момент не бил единствен и обединет. Уште од самиот почеток се појавиле идеолошки и тактички разлики меѓу умерените републиканци, социјалистите, комунистите, анархистите и останатите левичарски фракции, кои во текот на војната дополнително се засилиле и прераснале во отворени меѓусебни судири, кои на крајот имале решавачка улога и за исходот на војната. Во еден дел од Шпанија, војната прераснала во класична социјална револуција. Во Каталонија и Арагон, работниците и селаните, предводени од анархистите и од анти-сталинистичката Работничка партија за марксистичко обединување (ПОУМ), ја отфрлиле нестабилната републиканска власт и ја замениле со работнички и селански совети кои започнале со колективизација на

земјата и индустријата. Ваквата револуционерна настроеност на масите била задушена од останатите сили во рамките на републиканскиот блок, иронично, во прв ред, од страна на советската Комунистичка Партија на Шпанија. Под влијание на Сталин и Коминтерната, анархистите и претставниците на Работничката партија биле обвинети за фракционерство, за троцкизам, па дури и за соработка со фашистите, поради што биле жестоко прогонувани. Најдрастичен пример за внатрешниот конфликт во рамките на републиканскиот блок, кој уште се нарекува и „граѓанска војна во рамките на граѓанската војна“, претставувале т.н. „Мајски денови“ од 1937 година, серија од настани кои се случиле во Барселона и пошироко во Каталонија, меѓу 3 и 8 мај 1937 година. Во текот на тие неколку денови дошло до жестоки улични судири меѓу анархо-синдикалистите и ПОУМ од една страна и каталонските националисти и приврзаниците на Каталонската комунистичка партија, од друга, во кои загинале повеќе од 500 лица. Судирите резултирале со скршување на отпорот на анархо-синдикалистите и ПОУМ, што за последица довело до разочараност и постепено задушување на револуционерното расположение на масите. За анархистите овие настани и денес имаат важно симболично значење, како непосреден израз на автентичното работничко движење против капитализмот. Драматичните случувања од мај 1937 година се опишани и од страна на Џорџ Орвел, и самиот сведок на овие настани, во неговото дело „Во чест на Каталонија“.

Од самиот почеток на војната, повеќето држави од Европа и светот, обединети околу Друштвото на народите, зазеле став за немешање во шпанскиот конфликт. Демократски определените земји како Франција, Велика Британија и САД стриктно се придржувале до прокламираната неутралност и во ниту

еден момент не се потрудиле да ѝ помогнат на републиканската влада во Шпанија. Наспроти нив, фашистичка Италија и нацистичка Германија, кои начелно, исто така, ја поддржале неутралноста, во пракса директно ги помагале воените сили на Франко. Од друга страна, СССР и Мексико биле единствените земји кои отворено ги помагале републиканските армии. Сепак, наспроти воздржаноста на владите на Велика Британија, Франција, САД и останатите европски земји, прогресивните сили и јавноста во овие земји отворено застанале зад Шпанската Република и нејзиниот народ, помагајќи ги морално и материјално. Највисок израз на ваквата поддршка и солидарност со шпанскиот народ, секако, претставувало испраќањето доброволци, кои се бореле на страната на Републиката, а против заканата од фашизмот. Првите странски доброволци биле економските емигранти во земјата, како и учесниците на Меѓународната работничка олимпијада (Спартакијада), која како реакција на Олимпијадата во Берлин, требало токму во тој период (јули 1936 година) да се одржи во Барселона. Поради државниот удар и почетокот на воените дејствија, работничките игри биле одложени, но поголемиот број од учесниците се приклучиле на одбраната на Републиката. Во следните месеци бројот на доброволци кои доаѓале во земјата од сите страни на светот сè повеќе се зголемувал. Поради тоа, во октомври 1936 година, републиканската влада се согласила да се формираат посебни воени единици во рамките на нејзината армија, познати како интернационални бригади. Во наредните три години, повеќе од 40.000 доброволци од 54 земји се приклучиле на овие бригади. Борејќи се рамо до рамо со шпански-

от народ, под паролата по pasarán², тие ја претвориле шпанската војна во симбол на меѓународната солидарност и на борбата на целокупното прогресивно човештво против заканата од фашизмот. Во одбраната на Шпанската Република се вклучиле многу познати интелектуалци, поети и писатели од целиот свет. Меѓу нив секако вреди да се споменат имињата на: Ернест Хемингвеј, Џорџ Орвел, Пабло Пикасо, Пабло Неруда и многу други кои оставиле важни сведоштва за случувањата во Шпанија. За повеќето од нив, шпанските настани претставувале инспирација да ги создадат нивните најдобри дела со кои и денес се прославени низ целиот свет.

И покрај големиот ентузијазам и храброста која ја покажале борците за одбрана на Републиката, а во тие рамки и интернационалните борци, Републиката не можела да биде спасена. Силите на Франко, директно помагани од фашистичка Италија и Германија, биле многу подобро обучени, вооружени и командувани за борба, наспроти републиканската армија и доброволците од целиот свет кои ја помагале. Конфликтите кои постоеле во рамките на републиканскиот фронт, неповолната меѓународна состојба, како и не добивањето никаква помош од страна на „демократските“ земји, биле дополнителни причини за неуспехот на Републиката. По скоро тригодишни жестоки борби и постепено заземање на поголемите шпански

2 Слоганот по pasarán (нема да поминат), кој станал симбол на отпорот против силите на Франко, се користел уште во текот на Првата светска војна на фронтите во Франција. Во Шпанија, прв пат е употребен во говорот No pasarán! на познатата хероина од војната и членка на Коминистичката Партија на Шпанија, Долорес Ибарури (Ла пасионарија), одржан на 18 јули 1936 година, во Мадрид. Бранителите на Мадрид го употребувале уште од првиот ден, меѓу другото, и како одговор кон генералот Франко кој претходно изјавил дека неговите војски брзо и лесно ќе навлезат во градот. Слоганот и денес е доста популарен како израз на отпор и бунтовност против неправдите.

градови и провинции, на 1 април 1939 година силите на Франко влегле во главниот град Мадрид, со што бил ставен крај на војната. По завршувањето на војната, генералот Франциско Франко воспоставил лична диктатура во земјата со која владеел во наредните 37 години, сè до неговата смрт во ноември 1976 година, кога во Шпанија повторно е обновена демократијата.

И покрај неуспехот на граѓанската војна и револуцијата во Шпанија, тие имаат важно симболично значење во борбата против фашизмот, за слобода, демократија и рамноправност. Имено, Шпанската граѓанска војна непосредно ѝ претходи на Втората светска војна, која, во голема мера, претставува антифашистичка и, за многу народи, ослободителна војна. Големите капиталистички демократии, како САД, Франција, Велика Британија и други, не ја увидоа навреме опасноста од фашистичката агресија и останаа надвор од шпанскиот конфликт, што во идните години ќе се покажи како голема грешка. За разлика од нив, прогресивната јавност од целиот свет навреме ќе ја увиди оваа опасност. Предводени од социјалистичките и комунистичките партии и обединети во народни фронтови, прогресивните сили од самиот почеток бескомпромисно ќе се впуштат во борбата против фашистичкото зло, против омразата и поделбите, а за одбрана на човековото достоинство, правдата и слободата. Учеството на над 40.000 доброволци од над 50 земји во светот, од кои неколку десетици илјади загинале на боиштата, претставува врвен пример на солидарност и сојузничтво со еден потчинет и обесправен народ каков што бил шпанскиот народ во тоа време. Пример, кој треба секако да се одбележи и да биде следен како денес, така и во иднина. Затоа што и денес, можеби, како никогаш претходно, предизвиците и заканите со кои се соочуваат еден народ и земја, претставуваат закани и за другите луѓе и народи и за човештвото во целина.

Во борбата против меѓународниот фашизам, во рамките на интернационалните бригади во Шпанија, се вклучиле и борци од Македонија. Тие, како и останатите припадници на меѓународното работничко, револуционерно и антифашистичко движење, борбата на шпанскиот народ ја гледале истовремено и како борба за слобода и правда на сопствениот народ. Обесправените народи, како Македонците во тоа време, верувале дека националната и социјалната борба одат заедно, а нивниот краен успех неминовно зависи од заедничката борба со останатите народи. Затоа и борбата на шпанскиот народ, за нив била и „наша борба“. Уште повеќе, решавањето на националното прашање на Баскија и Каталонија во рамките на Шпанската Република, за македонските комунисти и интербригадисти, претставувало пример како треба да се решава и македонското, но и останатите национални прашања на Балканот и пошироко. Затоа и не чудат сеќавањата на преживеаните борци од Шпанија, кои сведочат за истрајноста и посветеноста со која интербригадистите од Македонија се впуштиле во борбите против воено надмоќниот фашистички агресор, некои од нив храбро положувајќи ги своите животи со верба дека се борат и гинат за слободата и на својата земја. Така, еден од борците во моментите на неговата смрт на боиштето извикал: „Другари умирам... напред кон победата... за слободата и на мојата Македонија“. Според едно друго сведоштво, Македонците-комунисти од Аргентина на борбата на шпанскиот народ гледале како на борба за ослободување на Македонија, „слободна Македонија вклопена во федерација на балканските земји“³.

3 Кушевски Д. Воислав: Нашите Шпанци. 50 години од учеството на југословенските доброволци во Шпанската граѓанска војна. „Нова Македонија“, Скопје, 11.X.1986, XLII/14268, 6.

Македонските борци во Шпанија, најчесто, доаѓале доброволно, преку каналите организирани од страна на Коминтерната и комунистичките партии на земјите каде престојувале. Најчесто, тоа било од Југославија и земјите каде живееле како емигранти и работници: Франција, Белгија, Чехословачка, Бугарија, СССР, прекуокеанските земји: Аргентина, САД, Канада и други. Во Југославија, од каде дошле најголемиот број македонски интербригадисти, целокупната подготовка, организирањето и испраќањето на борците во Шпанија се одвивала преку (во тоа време нелегалната) Комунистичка Партија на Југославија. Како и во повеќето други земји, КПЈ била единствената политичка сила која отворено застанала во поддршка на Шпанската Република. Покрај неа, важна улога во популаризирањето на шпанската војна, посебно меѓу младината и прогресивното граѓанство во македонските градови одиграло и културно-уметничкото друштво „Абрашевиќ“, кое претставувало легална организација. Овие друштва кои ги имало во повеќе градови низ Македонија, како: Скопје, Прилеп, Куманово и други организирале голем број настани и манифестации од културно-уметнички, но и од политички карактер, преку кои го запознавале прогресивното граѓанство и работниците за карактерот на шпанската борба.

Како што може да се види од списоците на учесници и нивните биографии, меѓу македонските борци во Шпанија, убедливо најмногубројни биле работниците (градежници, занаетчи, рудари и сл.), претежно емигранти и печалбари, но имало и интелектуалци, доктори, студенти и други. Најголемиот дел од нив се бореле во рамките на 129 интернационална бригада, во баталјоните „Ѓорѓи Димитров“ и „Ѓуро Ѓаковиќ“, составени претежно од борци од Југославија, Бугарија и останатите балкански земји. Борци со потекло од Македонија се среќаваат и

во други единици, како баталјоните: Едгар Андре, Дивизионарио, Гарибалди, Абрахам Линколн, словенската артилериска група ТАРТ и други. Македонски борци учествувале и гинеле скоро на сите фронтови и во сите поважни битки: на Мадридскиот и Арагонскиот фронт, потоа на: Харамата, Брунете, Белчите, Гвадалахара, на река Ебро и многу други.

Во однос на учеството на Македонците или личностите од Македонија во Шпанската граѓанска војна, истражувачите, убедливо, најмногу ги преокупира прашањето за нивната бројност, т.е. колку Македонци учествувале во овој конфликт? Ова прашање неминовно се наметна и при составувањето на оваа студија. Во тој поглед, најпрво треба да се спомене дека во минатите студии и списоци на учесници, кои се наведени подолу во делот Библиографија за Шпанската граѓанска војна, најчесто, се зборува за: Македонци, учесници во Шпанската војна. Во оваа студија е направена промена при што се зборува за учесници родени во Македонија. Таквиот пристап не ја прејудува етничката идентификација на учесниците, а во одредена мера и го проширува бројот на учесници со личности кои, можеби, не се идентификувале како етнички Македонци, но сепак биле родени на територијата на (Вардарска, Егејска и Пиринска) Македонија. Во однос на бројот на учесниците, различни извори даваат различни податоци. Така, според Симо Младеновски, кој се повикува на податоци од Архивот на работничкото движење - Белград, Фонд: Југословенски доброволци во Шпанската војна, од 1.665 интербригадисти од просторот на Југославија, 123 биле македонски доброволци, дојдени од разни страни на светот⁴. Во списокот составен од

.....
4 Младеноски Симо, „Учеството на Македонците во Шпанската граѓанска војна“, во: Гласник на ИНИ, год. XXIX бр. 3, Скопје 1985, стр. 308.

страна на еден од учесниците во Шпанската граѓанска војна, Иван Дојчинов, кој се чува во Државниот Архив на Р. Македонија, Фонд: Трајко Мишковски, може да се сретнат имињата на 125 македонски доброволци. Во студијата на Перо Коробар и Божо Стефановски, „Во интернационалните бригади на Шпанија“ се споменува бројка од 137 Македонци – интербригадисти⁵. Сепак во списокот кој е објавен од нив во истото дело, а кој очигледно е работен според списокот на Дојчинов, се објавени имињата и основните податоци на „само“ 131 учесник. Кај Блаже Ристовски и Васил Тоциновски, исто така, се споменува бројката од 137 и над 137 учесници од Македонија⁶.

Во овој труд, кој, исто така, е работен врз основа на претходните истражувања се наведени имињата и биографските податоци за 136 лица. Притоа, дел од имињата кои се споменуваат во списоците на Дојчинов и/или Коробар/Стефановски се изоставени, бидејќи, како што е објаснето подолу, тие или не се родени во Македонија или не се етнички Македонци, а понекогаш и двете работи заедно. Од друга страна, за прв пат се додадени некои имиња за кои со сигурност, или со голема веројатност, може да се тврди дека се родени во Македонија. За тоа, секако, помага интернет архивата на бригадата „Линколн“, каде се среќаваат имиња на личности наведени како Македонци или со потекло од Македонија. За некои од нив освен име и презиме не може да се најдат никакви други податоци поради што постои голема можност тие и да не се родени во Македонија. Во недостиг на подетални податоци, кои

.....

5 Коробар Перо, Стефановски Божо: Во интернационалните бригади на Шпанија. „Студентски збор“, Скопје, 1989, стр. 13.

6 Ристовски Блаже: „Животот и делото на Кочо Рацин“, „Матица македонска“, Скопје, 2009; Тоциновски Васил: Враќање нема, Современост, Скопје, 2012.

би ги потврдиле или демантирале сомнежите, сметавме дека тие треба да останат на списокот на борци од Македонија, но со одредена забелешка. Како и да е, и оваа бројка од 136 интербригадисти од Македонија не може да се смета за дефинитивна. Со тоа истражувањата околу македонските учесници во Шпанската војна и нивниот број воопшто не се исцрпени. Уште помалку тоа се однесува на биографските податоци за нив, кои за повеќето се многу оскудни и освен името и презимето, потеклото и местото на загинавање (а за некои ни тоа) не се знае ништо повеќе.

Според расположливите податоци, од вкупно 136 учесници во Шпанската граѓанска војна од Македонија, чии имиња и биографии се претставени тука, 44 се родени во вардарскиот дел од Македонија, т.е. во денешна Република Македонија, 43 во Егејска Македонија (Грција), 8 во Пиринска Македонија (Бугарија), а за 41 шпански борец нема податоци каде е роден. Сите шпански борци од Македонија биле мажи, односно меѓу нив нема ниту една жена. Главнината по етничка припадност биле Македонци, иако некои од нив веројатно се чувствувале Бугари. Имало и Албанци и Турци, а можеби и припадници на други етнички групи.

Дел од шпанските борци од Македонија дошле во Шпанија директно од Југославија (14 од оние за кои има податок), а најголемиот број дошле од некоја трета земја, каде често биле на привремена работа или се иселиле. Така, од Франција дошле 25, од Канада 22, од САД 15, од Белгија 9, од Аргентина 4, од СССР 3, од Грција и од Панама по еден. За 42 нема податок од каде дошле во Шпанија. За повеќето нема податоци за нивната професија и образованието. Од оние за кои има, најмногубројни се работниците (30), вклучително: градежни работници, рудари, разни занаетчи и слично. Покрај нив имало и факултет-

ски образовани (8), лекари, уметници, студенти, службеници и други професии. Во текот на војната, 13 шпански борци се стекнале со офицерски чинови. Двајца од нив, Алексо Демниевски – Бауман и Трајко Мишковски, се стекнале со чин мајор. На фронтите во Шпанија загинале најмалку 48 од нашите Шпанци, односно нешто повеќе од една третина, а дополнителни 28 загинале во НОВ, умреле или биле стрелани во логори и слично. По завршувањето на Шпанската граѓанска војна, во НОВ се бореле шест шпански борци, а петмина од нив учествувале на Првото заседание на АСНОМ. Ниту еден шпански борец од Македонија не е прогласен за Народен херој на Југославија, а неколкумина од нив се носители на Партизанска споменица 1941. По ослободувањето, девет шпански борци вршеле одговорни функции во новата Народна (Социјалистичка) Република Македонија. Најпознатиот од нив, Цветко Узуновски, бил министер за внатрешни работи на НРМ, од 1946 до 1953 година. По донесувањето на Резолуцијата на Информбиро, тројца од шпанските борци биле затворени, а двајца од нив, Трајко Мишковски и Иван Дојчинов, завршиле и на Голи Оток.

Според достапните години на раѓање, Мајк Белов и Иван Скопљик биле најстари, родени во 1888, а Боро Поцков, роден 1916 година, е најмлад шпански борец од Македонија. Денес нема преживевани борци од Македонија, а последниот жив „Шпанец“, Цветко Узуновски, починал во 1994 година.

И денес, 80 години од почетокот на војната, пораките и значењето на Шпанската граѓанска војна се актуелни. Сведоци сме дека и денес светот се наоѓа на крстопат. Политичките, економските кризи и војните повторно доведуваат до радикализација и засилување на националистичките, профашистичките и останатите деструктивни идеологии, кои, како и

во минатото, ги доведуваат под прашање идеалите за слобода, демократија и похумано општество. И како и тогаш, и денес одговорот на ваквите закани лежи во солидарноста и заедничката борба на прогресивните сили во светот. Лекциите од минатото покажуваат дека само заедничкото справување со актуелните предизвици, како војните, тероризмот, бегалските кризи, економската и политичката несигурност, можат да создадат услови за подобар и поправеден свет, како и да ги спречат да поминат новите фашисти и агресори.

Во таа насока и оваа книга нема за цел само да го одбележи јубилејот 80 години од Шпанската граѓанска војна и да потсети на учесниците од Македонија во неа, туку и преку актуелизација на нејзините пораки да потсети на современите предизвици. No pasaran!

УЧЕСНИЦИ ВО ШПАНСКАТА ГРАЃАНСКА ВОЈНА ОД МАКЕДОНИЈА⁷

Вардарска Македонија

1. Аголи Урфи Аки – роден 1903 година во Дебар. Се школувал во Дебар, Лерин, Корча, Битола и Солун, а учел воена академија во Италија. Во Италија се

7 Во составувањето на списокот и биографиите како појдовна основа беше користен списокот што го даваат Перо Коробар и Божо Стефановски во зборникот „Во интернационалните бригади на Шпанија“ (1989, 215-220), Покрај тоа, беа користени и други извори, меѓу кои и: Блаже Ристовски „Животот и делото на Кочо Рацин“, „Матица македонска“, Скопје, 2009, 284, 286, 288 и 298-299 стр. Васил Тоциновски „Враќање нема“, „Современост“, Скопје, 2012, 222-223 стр., Ѓорѓи Танковски и др. (ур.) „Зборник на загинали борци во НОВ и револуцијата од Ресен и Ресенско“, Ресен, 1983, 123-124 стр., Ѓедо Карпор (ур.) „Španija 1936-1939“, „Vojnoizdavački zavod“, Beograd, 1971, tom 5, 505-576 стр., Архивата на Здружението на шпански борци, <http://www.yuinterbrigade.net/oldSite/index.html> и Abraham Lincoln Brigade Archives, <http://www.alba-valb.org/>

вклучил во антифашистичкото движење. По враќањето во Албанија се вклучил во отпорот против режимот на Ахмед Зогу. Во 1935 година е уапсен во Тирана, но поради недостаток на докази по шест месеци е пуштен на слобода. Во октомври 1936 година преку Солун дошол во Шпанија. Бил во баталјонот „Гарибалди“. Загинал во април 1937 година кај Брунете пред Мадрид.

2. Арсовски Панов Владимир (Владо Арсов) — роден 1910 во Неготино. Се школувал во родниот град, Кавадарци, Штип, Велес и Белград, каде во 1928 година завршил средно техничко училиште. Работел како геометар во Скопје и Битола. Член на КПЈ е од 1931 година. Во 1932 година избегал од Југославија и преку Чехословачка и Германија стигнал во СССР, каде студирал на Вороњешкиот универзитет. Не ги завршил студиите, бидејќи заминал во Шпанија, каде зел учество во војната од 9 декември 1936. Добил чин лајтант. На почетокот на 1937 година заминал во тенковска единица во Мурсија, но набрзо добил прекоманда на Мадридскиот фронт. Таму загинал кај реката Харам на 2 февруари 1937 година, кога една граната го погодила неговиот тенк.

3. Атков Томов Борис — роден на 6 декември 1904 година во Скопје. Се иселил во Франција во пролетта 1924 година. Работел како артист во циркусот Амар во Париз, а потоа и во рудник во Алес Гард. Во Шпанија дошол на 2 септември 1936 година. Се вклучил во Првата балканска чета и во бригадата Ѓуро Ѓаковиќ. Се борел на Мадридскиот фронт, заедно со Хаџи Панзов, Трајко Мишковски, Димитар Тодоров и други. Кон крајот на ноември 1936 година бил ранет. Учествовал и во диверзантски групи, со чин капетан. На 12 февруари 1939 бил заробен и префрлен во логорите во Франција на присилна работа, а потоа, како шпански борец, е затворен во Швајцарија,

каде останал до август 1941, кога успеал да избега и да се врати во Југославија. Во 1944 година стапил во единиците на НОВ. Бил делегат на Првото заседание на АСНОМ, а по ослободувањето работел во Народното собрание на Македонија. Дал свој придонес во развојот на културата и филмот во Македонија. Починал на 7 септември 1989 година во Скопје.

4. Банцов Наумов Спас — роден во 1904 година. Од Охрид. Завршил само трет клас гимназија, по што му помагал на неговиот татко во работата со рибарството и земјоделието. Поради сиромаштијата морал да замине на печалба. Најпрво во Романија, а потоа оди во Куба, САД, Франција и Белгија. За време на престојот во Франција, во 1928 година станал член на француските синдикати, а во 1931 година и на Комунистичката партија на Франција. Поради своите активности бил гонет и затворан од француската полиција и е принуден да се пресели во Белгија, во Брисел. Таму се оженил и основал семејство. Кон средината на 1937, од Белгија заминал во Шпанија каде се приклучил на интернационалните бригади. Најпрво, се борел на Мадридскиот фронт, а потоа е префрлен на Теруелскиот фронт. Добил чин поручник. Во Шпанија останал околу 15-16 месеци, по што сериозно заболел од стомачни болести и во 1938 година се вратил во Брисел. Во септември 1939 година се преселил во Софија и се вклучил во БРП (к). Умирел во Охрид на 15 август 1942 година.

5. Блажо од Гевгелија — Во интернационалните бригади бил тенкист. Загинал во Шпанија.

6. Божиновски Панде — од с. Кривени, Ресенско. Бил на печалба во Буенос Аирес, Аргентина каде работел во градежништвото и бил активен учесник во штрајковите, демонстрациите и митинзите организирани од Аргентинската комуни-

стичка партија. Бил и повереник на весникот „Интернасионал“. Во 1937 година преку Канада заминал во Шпанија. Бил во 11-та (или 15-та?) бригада, баталјон „Абрахам Линколн“. По завршувањето на војната се вратил во Македонија и работел во градежништвото. Починал во 1976 година во Нивици, Преспанско.

7. Бојлевски Лазар — роден на 2 јули 1902 во с. Буково, Битолско. Во Шпанија дошол од Франција.

8. Бочкаровски Михаил (Калија) - Чарли — роден во 1895 година во с. Кривени, Ресенско. На 17 години заминал на печалба во САД. Таму работел како општ работник во Њујорк, Детроит, Лакавана и на други места. Учествувал во штрајкови, поради што бил притворан и иследуван, а морал и да го менува местото на живеење. Во 1919 година, протеран од САД, се вратил во Кривени. По отслужувањето на воениот рок повторно заминал за САД. Во 1930 година, со формирањето на Македонскиот народен сојуз, станал негов член. Примен е за член на КП на Америка. Во Шпанија дошол од САД во јануари 1937 година. Бил борец во артилерискиот дивизион „Група еславо“. Учествувал на разни фронтови, меѓу кои и на мадридскиот. Загинал во 1938 кај селото Вилануева де ла Кањада – Мадрид.

9. Василев Норман – роден 1912 година во Вардарска Македонија. Работник. Дошол од Канада на 15 мај 1937 година. Бил во ТАРТ - Словенска група.

10. Вацко Михаил – роден 1905 година. Дошол од Југославија и загинал на 21 септември 1938 година.

11. Велевски Живко – роден во с. Болно, Ресенско. Шумар. Умрел во Шпанија од здобиените рани.

12. Галовски (или Галевски, Чаловски?) Велев Георги – роден во с. Смилево, Демирхисарско, на 24 септември 1893 година. Во Шпанија дошол од Буенос Аирес, Аргентина.

13. Ѓорги - Бојацијата – родум од кичевските села. Дошол од Белгија во јануари 1937 година.

14. Демниевски Алексо (Бауман) – роден е на 10 септември 1905 година во Велес во работничко семејство. Во 1924 година станал член на СКОЈ, а во 1926 година и на КПЈ. Во 1928 година бил испратен на школување во СССР, каде во 1932 година го завршил Комунистичкиот универзитет во Москва. Во Шпанија дошол од СССР на 20 ноември 1936 година. Во декември 1936 година се борел на фронтот кај Кордоба, а во јануари 1937 година станал командир на Балканската чета на 14-та Интернационална бригада. Потоа, прво бил заменик командант на баталјонот „Ѓуро Ѓаковиќ“, а од 20 јули 1937 година, и негов командант. Во септември 1937 година бил унапреден во чин мајор и поставен за началник на командата на групацијата баталјони при 45-та дивизија од која во февруари 1938 година се формирала 129-та интернационална бригада. При тоа повторно бил поставен за командант на баталјонот „Ѓуро Ѓаковиќ“. Бил командант и на бригадата Георги Димитров. Двапати бил рануван. На 2 април 1938 бил ранет во борбите на арагонскиот фронт (кај селото Поблета), а во август 1938 година е префрлен во Париз, каде му е ампутирана десната нога. Во април 1939 година е префрлен во СССР на лечење. Во Втората светска војна бил во Киргистан, на границата со Кина. Во Југославија се вратил во декември 1944 година. Станал командант на 15-от македонски корпус и учествувал во битките на Сремскиот фронт. По војната вршел високи воени должности во ЈНА и во Државниот секретаријат за народна одбрана. Умрел на 5 септември 1961 година во Белград.

15. Димитров Тодор⁸ — од Скопје. Загинал во Шпанија.

16. Димов (ски) Стојанов Ангел – роден на 7 јуни 1914 година во Скопје. Во 1930 година заминал на печалба во Париз. Таму учествувал во низа демонстрации на париските работници. Во 1936 година со група француски патриоти заминал за Шпанија. Загинал на Харамата во март 1937 година.

17. Дојчинов Христов Иван – роден на 11 јануари 1909 година во Гевгелија. Во текот на Првата светска војна неговото семејство се преселило во Кустендил. Во март 1930 година заминал на печалба во Буенос Аирес, Аргентина. Таму станал член на Македонската прогресивна организација и на Антиимперијалистичката, антифашистичка и антивоена лига. Во октомври 1932 година бил затворен. Во затворот е примен за член на КП Аргентина. Во април 1933 година е ослободен, но во текот на 1933 и 1934 година уште неколкупати е затворан. За Шпанија тргнал од Аргентина на почетокот од октомври 1936 година. Бил во Латино-американската чета, во 15-та, 115-та и 129-та бригада и специјални служби. Имал чин капетан и трипати бил рануван. Во средината на јануари 1939 година заедно со други интербригадисти ја напуштил Шпанија и заминал за Франција. Во декември 1939 година избегал од логорот Аржелес сур мер и преку Италија и Југославија стигнал во Софија. Во 1941 година се вклучил во народно-ослободителното движење во Македонија. Бил член на Главниот штаб на НОВ и ПОМ. Учествувал на Првото заседание на АСНОМ. По војната вршел високи воени функции. Во декември 1950 година е приговорен како осомничен во врска со Резолуцијата на Информбирото и на 10 ноември 1951 година е осуден на девет години строг затвор и три години ограничени права. Од 1954 година ја

.....

8 Можно е да се работи за Тодоров Димитар.

издржува казната на Голи Оток, а е помилуван во ноември 1956 година, по доаѓањето на Никита Хрушчов во Југославија. Од јули до декември 1958 година бил повторно затворен. Умира во Скопје на 29 јануари 1992 година.

18. Иванов Кирилов Владимир – роден на 27 февруари 1911 година во Гевгелиско.

19. Калев Петар (Милановиќ Станко) – роден 1909 година. Во Шпанија дошол од Југославија во јануари 1937 година. Бил ранет на реката Ебро. Подоцна од француските концентрациони логори заминал за СССР.

20. Калешников (или Колешников) Андро – роден во Скопје. Работник. Во Шпанија дошол од Југославија 1936 година. Загинал во движењето на отпорот во Франција.

21. Костов Гоце – роден 1909 година во Гевгелиско. Во Шпанија дошол од Франција во 1936 година. Бил курир во баталјонот „Димитров“ и 129-та бригада. Загинал 1938 или 1939 година кај Пена сан Марко на Арагонскиот фронт.

22. Минков Миле (Миша, Мише) – роден 1914 година. Дошол од Југославија. Загинал 1938 година.

23. Митиќ Ристо – шивач од Куманово. Во Шпанија дошол од Белгија.

24. Мишел Стефан (Милош, Мишо) – роден во Куманово. Рудар. Дошол од Франција. Умрел во концентрационен логор во Франција.

25. Мишковски Јорданов Трајко (Оскар) – роден во Велес на 5 март 1903 година. Се школувал во велешката гимназија од каде во 1919 година е избркан поради пеење на македонски песни. Од 1920 година, работел во Монополот во Велес и

веднаш се вклучил во работничкото движење. Во 1922 година станал член на СКОЈ, а од 1923 година и на КПЈ. Поради политички активности неколку пати бил апсен од страна на полицијата. Во втората половина на 1926 година е испратен во СССР на студии на Комунистичкиот универзитет за националните малцинства на Запад, кој го завршува во 1930 година. До 1934 година вршел партиски задачи во внатрешноста на СССР, а потоа бил испратен на илегална партиска работа во Југославија. Тука останал неполни 2 години. Најпрво, престојувал во Скопје од каде по само два месеци морал да замине поради големите провали во Партиската организација. Кратко време работел и во Белград. Во почетокот на 1936 година, повторно ја напуштил Југославија и преку Виена заминал за Прага. Тука го затекнал почетокот на Шпанската граѓанска војна. Во Шпанија стигнал преку Париз, заедно со уште 45 доброволци, кои лично ги организирал. Се приклучил на Првата балканска чета, во состав на баталјонот „Едгар Андре“ и бил избран за нејзин комесар. Се борел на Мадридскиот фронт. По формирањето на баталјонот „Ѓуро Ѓаковиќ“, во јуни 1937 година, најпрво бил началник на штабот, а по заминувањето на командантот Алексо Демниевски Бауман, неколку месеци, бил и командант на баталјонот. Потоа бил префрлен за началник на оперативното одделение на 17 дивизија. Се стекнал со чин мајор. По повлекувањето на интербригадистите, во февруари 1939, се нашол во јужна Франција. Тука, бил затворен заедно со други интербригадисти. Најпрво во логорот Сансебис, потоа и во други логори, за на крајот да заврши во затворите во Кастре и Гајак. Во 1943 година, француските партизани организирале бегство од затворот по што е ослободен и веднаш се приклучил на француското движење на отпорот. Станал комесар на баталјон, во кој, покрај Французи, имало и припадници на

други националности: Полјаци, Шпанци, Југословени и други. Учествовал во борбите за ослободување на повеќе градови од јужна Франција, меѓу кои Марсеј, Тулуз и други. Во Југославија се вратил во март 1945 година и од страна на ЦК на КПМ бил назначен за потпретседател на синдикатите на Македонија. Подоцна работел и како инспектор во Владата на НР Македонија, судија во Врховниот суд, а од крајот на 1947 до крајот на 1948 година бил помошник министер за труд. На 1 февруари 1949 година бил лишен од слобода, поради Резолуцијата на Информбирото и до февруари 1954 година бил затворен на Голи Оток. По враќањето долго време бил без работа. За да го прехрани семејството еден период продавал детски играчки на пазар. Во 1957 година се преселил во Белград, каде, повторно, заработувал продавајќи на пазар. Во јуни 1958 година, повторно бил уапсен и заточен на островот Свети Гргур, каде останал до ноември 1960 година. По излегувањето од затвор се пензионирал. До крајот на животот најпрво живеел во Белград, а потоа во Скопје. Починал во Скопје на 23 октомври 1985 година.

26. Наумов Илија – роден 1897 година во Ресен. Работник. Дошол во Шпанија на 27 јуни 1937 година од Канада.

27. Николов Гоце (Рибарот) – роден 1899 година во Гевгелиско. Бил во баталјонот „Гуро Ѓаковиќ“ заедно со Трајко Мишковски.

28. Пенушлиев Коцев Симо – роден на 28 јануари 1897 година во Штип.

29. Пандов Пенчо – од Велес или Велешко.

30. Поповски Тодоров Елисије (Марко) – роден на 16 јули 1907 година во село Маврово, Гостиварско. Бил член на КПЈ од 1935. Во Шпанија дошол од Југославија на 15 јули 1937 го-

дина. Таму стапил во југословенската противтенковска единица „Петко Милетиќ“, во составот на 129-та интернационална бригада. Се борел на Мадридскиот и на други фронтови. Од 1939 до 1941 година бил во логорите Гирс и Сан Сиприен во Франција. Потоа се вратил во Југославија и се вклучил во НОВ на Србија. Бил командант на Топличкиот партизански одред и заменик политички комесар на Озренскиот партизански одред. Во април 1943 година се префрлил во Македонија и станал политички комесар на Првата оперативна зона и член на Главниот штаб на НОВ и ПОМ. Учествовал на Првото заседание на АСНОМ. По ослободувањето бил раководител на УДБ-а во Македонија до 1952 година, а вршел и други раководни функции. Умрел во Скопје на 9 ноември 1972 година.

31. Поцков Боро Боривој (Мирко Шпанецот) – роден на 18 април 1916 година во Струмица. Завршил 3 класа гимназија, по што заминал во Белград да го изучува печатарскиот занает. Бил графички работник и член на Синдикатот на графичките работници на Југославија. Во 1937 станал член на СКОЈ, а од 1938 и на КПЈ. Кон крајот на 1937 година, од раководството на КПЈ, добил задача да учествува во изработката на фалсификувани печати, штембили и пасоши за доброволците кои заминувале во Шпанија. По успешната изработка на пасошите (околу 150), во април 1938 година, од Белград, преку Италија и Франција (Париз) и самиот заминал за Шпанија. Се вклучил во баталјонот „Дивизионарио“ во склоп на 45-та интернационална дивизија. На 11 септември 1938 година бил ранет во текот на офанзивата на реката Ебро. По повлекувањето од Шпанија бил во логорот Гирс во Франција. Со група од 50-тина југословенски логораши заминал на работа во Германија, каде е одреден да работи во градот Хале во близина на Лајпциг. Во 1941 година, заедно со неколку други југословенски логораши,

успеал да избега и да се врати во Загреб. Во септември 1941 година се префрлил во Сараево и се вклучил во НОВ на БИХ. Во октомври 1942 тешко се разболел и бил префрлен во болница, каде бил заробен. Најпрво бил испратен во затворот на Гестапо во Сараево, а потоа и во работнички логор во Германија, каде останал 9 месеци. Во Македонија се вратил есента 1943 година по што се вклучил во НОВ. Бил командант на Петтата оперативна зона на НОВ и ПОМ, како и на Кумановскиот и Струмичкиот партизански одред. Подоцна, командант на баталјон, началник на штаб и командант на дивизија на НОВ на Југославија. Бил делегат на Првото заседание на АСНОМ. По ослободувањето едно време работел во УДБ-а, а потоа повторно се вратил во ЈНА и во 1955 година завршил Воена Академија. Во армијата останал до мај 1965, кога се пензионирал со чин генерал мајор. По пензионирањето извршувал политички должности, а во два мандати бил и пратеник во Собранието на СР Македонија. Носител е на партизанска споменица 1941 и на други ордени и признанија. Умрел на 19 јуни 1981 година во Струмица.

32. Рамиз Варварица – роден во Дебар. Албанец.

33. Рафаел Хасан – роден 1905 година во Македонија. Во Шпанија дошол од Југославија.

34. Спиrowsки Георги – роден 1903 година. Дошол од Југославија и загинал.

35. Стефанов Крстев Алексо – роден 1894 година во Царев Двор, Ресенско. Во 1920 година емигрирал, прво во Белгија, а потоа во Франција од каде во август 1936 година заминал во Шпанија.

36. Стефанов Милан – роден во Куманово. Рудар. Во Шпанија дошол од Франција. Умрел во концентрационен логор во Франција.

37. Темелковски Темов Вангел – роден 1896 година во с. Царев Двор, Ресенско. Работник. Во 1912 година заминал на печалба во Канада. По седум години се вратил во Македонија, но во 1920 повторно заминал на печалба. Во 1927 година од Канада се преселил во САД. Живеел во Детроит, Њујорк и Лакавана. Од 1933-1934 година е член на Комунистичката партија на САД. Во Шпанија пристигнал на 26 февруари 1937 година. Бил во баталјонот „Димитров“ во 15-та бригада. Добил чин капетан. Бил ранет во десната рака за време на битката кај Брунете. Во есента 1938 година е пренесен во Франција. Во март 1939 година се вратил во САД, а во 1946 година се вратил во Македонија. До пензионирањето бил претседател на месната организација во Царев Двор. Потоа се преселил во Скопје, каде починал на 27 април 1972 година.

38. Тодоров(иќ) Александар (Алекс) – роден 1908 или 1916 година во с. Маврово, Гостиварско. Во Шпанија дошол од САД.

39. Тодоров Димитар (Мицевски Тодоров Димитар) – роден 1901 година⁹ во Скопје (Чаир). Бил учител. Учествовал во Балканските војни и во Првата светска војна, како капетан во бугарската војска. Во Првата светска војна бил осуден на смрт во отсуство поради организирање бегство од фронтот. Емигрирал во Бугарија, оттаму во 1925 година оди во Романија, па во Франција, каде работел како рудар во рудник за јаглен во градот Алес Гард. Тука се вклучил во синдикалното движење и во КП Франција. Во Шпанија дошол од Франција на 1 или 10

⁹ Годината на раѓање веројатно е погрешно наведена. Тешко е да се поверува дека на тие години би можел да учествува во Балканските и Првата светска војна и тоа како капетан.

октомври 1936 година. Командир на чета во баталјонот „Ѓуро Ѓаковиќ“. Според една верзија, загинал на 21 јули 1937 година на Брунете — Мадрид — Гвадалахара, а, според друга, во февруари 1937 година кај Харама.

40. Трајков Михајло – роден во Ресен. Во Шпанија дошол од Франција 1936 година и наскоро загинал во Мадрид.

41. Трајковски (Трајчевски) Крстев Борис – роден на 5 јануари 1913 година во Крушје, Ресенско. Службеник. Во Шпанија дошол од Југославија на 24 или 26 јуни 1937 година. Бил во ТАРТ - словенска група. Умрел 1944 година во Македонија. Според еден извор, за време на Втората светска војна тој, заедно со неговиот татко Крсте Трајков, учествувал во организирањето на бугарската окупациона власт во Ресен. Поради тоа, по ослободувањето, кон крајот на 1944 година, бил убиен од страна на комунистите на островот Голем град во Преспанското Езеро.

42. Камилов Панов Кирил – роден на 28 јануари 1898 година во Велес. Студирал на Универзитетот Сорбона во Париз, а докторирал на Универзитетот во Нанси во 1936 година, каде што извесно време предавал на тамошниот универзитет. Во Шпанија дошол од Белгија во јануари 1937 година. Бил во баталјонот „Георги Димитров“ и баталјонот „Дуран“. Се здобил со чин капетан. Учествувал во НОВ од 1944 година. По ослободувањето, од 1947 до 1953 година бил професор на Филозофскиот факултет во Скопје, каде предавал Историја на педагогија. Подоцна бил научен соработник, а еден период и директор на Институтот за фолклор. Во Институтот за фолклор работел до пензионирањето во 1968 година. Умрел на 8 септември 1976 година во Скопје.

43. Узуновски Цветко (Абас) – роден на 24 декември 1912 година во с. Царев Двор, Ресенско. Како занаетчиски работник, во 1934 година се приклучил на синдикалното движење, а во 1937 година станал член на КПЈ. Во 1934 година бил уапсен од полицијата и осуден на две и пол години затвор, кои ги одлежал во Пожаревац. Во Шпанија дошол од Југославија на 18 јуни 1937 година. Бил во ТАРТ – батерија „Коларов“. По повлекувањето од Шпанија бил во логорот Гирс во Франција. Заедно со други југословенски логораши во 1941 година заминал на работа во Германија, каде е одреден да работи во Еспенхајм во близина на Лајпциг. По враќањето во Македонија, се вклучил во НОВ и во септември 1941 година станува член на Покраинскиот воен штаб на Македонија. Во мај 1942 година влегол во составот на Привремениот покраински комитет на КПЈ за Македонија. При формирањето на Комунистичката партија на Македонија во март 1943 година бил избран за член на нејзиниот прв Централен комитет. Од пролетта 1943 година е политички комесар на Главниот штаб на НОВ и ПОМ. Бил член на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ. Учествовал на Првото заседание на АСНОМ, на кое е избран за член на неговиот Президиум. По ослободувањето, од 1944 до 1946 година, бил прв началник на ОЗНА за Македонија, а во февруари 1946 година е избран за министер за внатрешни работи на Македонија. На оваа функција останал до 1953 година, кога паднал во немилост и бил испратен на работа во сојузните органи. Од август 1953 година бил началник на Управата за цивилна заштита во Државниот секретаријат за внатрешни работи на Југославија, а од 1963 година началник на Управата за народна одбрана во Државниот секретаријат за народна одбрана на Југославија. Се пензионирал како генерал полковник на ЈНА.

Умрел на 24 мај 1994 година во Скопје, како последен преживеан шпански борец од Македонија.

44. Хаџи Панзов Иванов Ганчо – роден на 12 август 1900 година во Велес, во богато и угледно семејство. Се школувал во велешката гимназија, од каде во 1922 година е исклучен поради револуционерна активност, поточно како припадник на СКОЈ. Образованието го продолжил во Скопје, каде завршил Поштенско-телеграфско училиште. Работел во Поштата во Скопје. Посебно се истакнал при организирањето на штрајкот на поштенските работници во 1923 година. Поради постојаното следење и притисокот од полицијата, при крајот на летото истата година бил принуден да ја напушти Македонија. Кратко време работел на пристаништето во Бургас, а есента 1924 година, преку Грција, стигнал во Франција. Дванаесет години живеел во Париз, работејќи различни работи, најмногу, на градилиштата, во фабрика за чевли и во автомобилската индустрија. Бил активист на КПЈ и КПФ, а се вклучил и во синдикалното движење во Париз. Во периодот од 1925 до 1928 година бил секретар на Балканската комунистичка група и уредник на весникот „Рад“. Истовремено, бил дел и од работата на македонската емиграција, член на Македонската народна федеративна група и на ВМРО (Обединета). Одржувал директни контакти со Димитар Влахов, а соработувал и со весниците на ВМРО (Обединета): „Македонско дело“ и „Балканска федерација“. Во почетокот на Шпанската граѓанска војна, од страна на КПФ и КПЈ, бил одреден да го координира испраќањето на париските комунисти и доброволци во Шпанија. Во почетокот на септември 1936 година, меѓу првите, и самиот се приклучил на балканската група доброволци. По воената обука се стекнал со чин водник и е избран за командир на вод на Балканската чета, во состав на баталјонот „Едгар Андре“, дел од Првата ин-

тернационална бригада, формирана во октомври 1936 година. На почетокот од ноември бригадата заминала за Мадрид, каде се вклучила во борбите за одбрана на градот. На 18 ноември 1936 година, за време на борбите во близина на универзитетскиот град, бил погоден од снајперски куршум и веднаш починал. Хаџи Панзов е познат и како поет. Му се припишува авторството на повеќе песни од кои најпозната е песната „Ќе се вратам“.

Пиринска Македонија¹⁰

1. Алексеиев Петар — од Неврокоп, Пиринска Македонија. Загинал на 2 мај 1938.

2. Атанасов Никола — роден 1907 во Пиринска Македонија. Дошол од Канада. Бил во ТАРТ батерија „Коларов“.

3. Биров Атанасов Димитар — роден 1912 во с. Брезово, Благоевградско, Пиринска Македонија.

4. Николов Андреев Георги — роден на 6 септември 1900 година во с. Белица, Разлошко, Пиринска Македонија.

5. Парпулов Георгиев Велко — роден во Пиринска Македонија.

6. Пелтешки (или Палтешки) Цане¹¹ — од с. Угрчин (Ловеч, Бугарија)

.....
10 Учесниците во Шпанската граѓанска војна кои овде се наведени во одделите за Пиринска и Егејска Македонија можно е да се водат како учесници и во списоците на учесници во војната од Бугарија и Грција. Тие нужно не мора да имале изградено македонско етничко чувство.

11 Според наведеното место на раѓање веројатно не се работи за личност родена во Македонија.

7. Рашев Стојан — од Пиринска Македонија. Работник. Во Шпанија дошол од Франција. Загинал 1938 година во одбраната на Мадрид.

8. Христов Методи — роден во с. Кочериново, Благоевградско, Пиринска Македонија. Загинал како диверзант во Шпанија.

Егејска Македонија

1. Ангелушев Димитров Живко – роден 1897 во с. Плевна, Драмско. Во младоста емигрирал во САД. Бил лекар оториноларинголог. Во Шпанија дошол од САД во 1937 година. Бил директор на универзитетската болница во Мурсија. По војната се вратил во САД. Напишал книга за Шпанија, „Ein Arzt erlebt Spanien“ (Искусството на еден доктор во Шпанија), објавена во Детроит во 1939 година. Во Втората светска војна активно ја помагал НОВ во Југославија. Бил еден од основачите и потпретседател на Друштвото на пријателите на Нова Југославија во Њујорк. На иселеничката конференција во Кливленд во февруари 1946 година бил избран за претседател на Иницијативниот одбор за изградбата и екипирањето на болницата во Скопје. Ја посетил Македонија во 1957 година, а по Скопскиот земјотрес во 1963 година учествувал во испраќањето помош од САД. Починал во Њујорк, во јуни 1978 година. Негов брат е бугарскиот уметник Борис Ангелушев.

2. Андреев Иванов Иван — роден 1910 во Серес. Во Шпанија дошол од Канада на 15 мај 1937 година. Бил кувар во ТАРТ, батерија „Коларов“.

3. Белетов Иван (Шивач) — роден 1911 во Егејска Македонија. Дошол од Франција на 20 октомври 1937. Бил во баталјонот „Димитров“. Загинал кај Мореља во март 1938.

4. Божинов Димитар (Божиновски Димитрие) — роден 1906 во Костурско. Дошол од САД. Бил во 11-та бригада - баталјон „Линколн“. Загинал.

5. Бузев Петрев Трифун — роден на 28 август 1889 во Воден. За време на Балканските војни во 1912 година дезертирал од турската војска и преку Солун заминал за Кливленд, а потоа за Њујорк. Во САД активно се вклучил во работничкото движење и бил синдикален активист. Најпрво, до 1917 година бил член на Социјалистичката партија на Америка, потоа на Индустриските работници на светот за од 1924 година да биде член на Комунистичката партија на САД. Завршил двегодишен курс во партиската школа на КП САД. Поради својата активност често пати бил апсен и затворан. На 10 јануари 1937 година, заедно со свои другари од Македонија што живееле во Њујорк, преку Франција, заминал за Шпанија. Во Шпанија дошол во февруари 1937. Бил во баталјонот „Георги Димитров“ и во 15-та интернационална бригада. Учествовал во битките на шест фронта (Харама, Брунете, Карабанчел и други места). Пет пати бил рануван во борбите, а се стекнал со чин поручник. По ранувањата извршувал санитарски должности. Од Шпанија се повлекол со последните републикански единици во француските логори во февруари 1939 година. Бил во логорот во Аржелес. По една година избегал од логорите и се вратил во САД, каде што бил веднаш уапсен. Во затвор останал седум години, до 1946 година, кога американските власти го ослободиле под услов да ја напушти земјата. Во јануари 1947 година дошол во Скопје. Работел како службеник во текстилниот комбинат „Кузман Јосифовски - Питу“ во Скопје. Починал во Скопје на 23 јуни 1966.

6. Василевски Никола (Никита) — од Егејска Македонија. Артилерец во ТАРТ - Словенска група.

7. Георгиев Георги — роден во Кукуш, Егејска Македонија.

8. Георгиев Јосиф (Жозеф) — од Егејска Македонија. Дошол во Шпанија од Канада.

9. Георгиев Оскар — од Егејска Македонија. Дошол од Канада. Загинал 1938 година на Арагонскиот фронт.

10. Георгиев Павле (Пол) — роден 1903 година во Костурско, Егејска Македонија. Дошол од Канада.

11. Григоров Христо — роден 1903 година во Костурско, Егејска Македонија. Дошол од Канада. Бил во баталјонот „Линколн“.

12. Димов Вангел — роден 1915 година во Костурско, Егејска Македонија.

13. Динков Динко (или Димко) — роден 1903 година во с. Горно Броди, Серско.

14. Заспалов Георгиев Иван — роден 1899 година во с. Брезница, Костурско. Дошол од Канада. Бил во баталјонот „Линколн“.

15. Иванов(ски) Андреев Иван — роден 1906 (или 1910) година во Серес. Работник - готвач. Дошол од Канада на 15 мај 1937 година. Бил во ТАРТ - Словенска група, батерија „Коларов“.

16. Јотов Илија — од село Подзивишта, Костурско. Печалбар во САД.

17. Јотов Панајот — од село Подзивишта, Костурско. Печалбар во САД.

18. К'лев Петар (Туше) — роден 1889 година во Кукуш. Уметник. Дошол од Франција во октомври 1936 година. Умрел во Скопје на 26 јули 1963 година.

19. К'нев Иванов К'нчо — роден на 25 мај 1906 година во Костурско, Егејска Македонија. Дошол од Канада. Бил во артилерија, баталјон „Коларов“. Умрел во концентрационен логор во Франција.

20. Козлов Александар — роден 1911 година, во Егејска Македонија. Во Шпанија дошол од Канада.

21. Козлов Георги — роден 1909 година, во Егејска Македонија. Дошол од Канада на 25 јуни 1937 година. Бил во артилеријата, словенска група.

22. Козлов Димитар — роден 1894 година, во Егејска Македонија. Во Шпанија, дошол од САД. Загинал.

23. Костов Георги — од Егејска Македонија. Дошол од Канада. Бил во баталјонот „Линколн“, 15-та бригада.

24. Ламбрев Крсто — роден 1895 година во Костурско, Егејска Македонија.

25. Ликов Тодор (Лидле) — роден 1898 година во Костурско, Егејска Македонија. Дошол од Франција. Исчезнал.

26. Мајаков Тр. Ламбе¹² — роден во Костурско, Егејска Македонија. Загинал.

27. Македонски Стефанов Љубе — роден на 27 септември 1907 година, во Егејска Македонија. Загинал на реката Ебро во летото 1938 година.

.....
¹² Можно е да се работи за истата личност со Марковски Трајков Ламбро.

28. Малинов (или Маринов) Петар (Пенко) — роден 1914 година во Егејска Македонија. Дошол од Белгија. Загинал.

29. Марковски Трајков Ламбро — роден во село Косинец, Костурско, Егејска Македонија. Учел прогимназија во Костур. По балканските војни и поделбата на Македонија бил мобилизиран во грчката војска. Подоцна заминал за САД. Живеел во Детроит, каде работел во фабриките и на железничките пруги. Како работник-емигрант се вклучил во прогресивното работничко и социјалистичко движење. Бил член на Централниот Комитет на Македонскиот Народен Сојуз во САД и Канада. Во 1937 година, ја напуштил работата и се вклучил во редовите на Шпанската републиканска армија. Служел како командант на картечница. Во јули 1937 година, бил тешко ранет во борбите за градот Белчите, на Арагонскиот фронт и набрзо починал.

30. Михајлов Тасе — роден 1897 година во с. Пливенци, Егејска Македонија.

31. Младенов Петар — роден во Егејска Македонија. Дошол од Канада. Бил во 15-та интернационална бригада, баталјон „Линколн“.

32. Насев Васил (Начев, Нацев) — роден 1906 година во Егејска Македонија. Работник. Дошол од Франција. Загинал.

33. Наумовски (Наумов) Лазаров Тане — роден на 24 февруари 1907 година во с. Долно Котори, Леринско. Во 1933 година станал член на КПГ. По воведувањето на диктатурата на Метаксас, во 1936 година, заедно со други комунисти Грци, заминал со брод за Панама. Во Шпанија дошол од Панама на 4 август 1936 година [или 4 август 1937]. Прво бил морнар во трговските бродови „Стануел“ и „Марцит“ и учествувал во дотурот на оружје и опрема за републиканска Шпанија по мор-

ски пат. По потопувањето на бродовите од непријателската авијација, се приклучил на пешадиските единици. По војната пребежал во Франција, а по окупацијата на Франција од Германија, бил фатен од Гестапо и бил затворен во логорот „Рош Рум“ во Германија. На 5 мај 1943 година успеал да побегне од логорот и се вратил во родното село. Се вклучил во ЕЛАС и бил назначен за организациски секретар на Сорвичкиот реон. Во текот на Граѓанската војна во Грција бил организациски секретар на НОФ за Леринско. По поразот на ДАГ, се префрлил во Албанија, од каде со товарен брод бил префрлен во Полска. Таму бил осуден на седум години строг затвор. По смртта на Сталин, по одлежаните пет години затвор, добил помилување од две години. Се вратил во Југославија, но по доаѓањето во Скопје бил затворен и испитуван три дена во затворот во Идризово. Во август 1956 година бил ослободен и пристигнал во Битола кај своето семејство. Починал во Битола на 27 април 1977 година.

34. Папаџаков Димитар — роден на 10 февруари 1900 година, во село Емборе, Кајларско, Егејска Македонија. Емигрирал во Бугарија. Во 1920 година станал член на Бугарската комунистичка партија, а од 1921 до 1923 година во член на Окружниот комитет на БКП во Плевен. Гонет од властите, избегал во Југославија, од каде во 1925 година заминува за СССР. Од 1925 до 1928 година учел на Комунистичкиот универзитет во Ленинград. Работел во Извршниот комитет на Комунистичката интернационала. Во 1932 година се вратил во Бугарија. Избран е за член на Централниот комитет на БКП. Во 1935 година повторно заминал за Москва. Во октомври 1937 година заминал за Шпанија. Командувал со чета на Арагонскиот и Источниот фронт. Загинал кај Мореља во јули 1938 година.

35. Радев Иван — роден 1913 година во Костурско, Егејска Македонија.

36. Ралев Димитар (Радов Митко) — роден 1913 година во с. Д'мбени, Костурско. Дошол од Канада.

37. Ристовски (Ристевски) Спиров Панде — роден на 27 јули 1906 година во село Нивици, Долна Преспа (Леринско). Работник. Во Шпанија дошол од Аргентина во март (22 април) 1937 година. Бил во батеријата „Коларов“ и во 129-та интернационална бригада. Умрел во Скопје (или Тетово) на 21 јануари 1965 година.

38. Скоплиќ (или Скопљец) Иван — роден околу 1888 година во Егејска Македонија. Дошол од Канада и загинал во јуни 1938 година.

39. Улковски Донев Ване — роден 1904 година во с. Спрдеш, Костурско. Во Шпанија дошол од Канада на 15 мај 1937 година. Загинал на Теруелскиот фронт.

40. Хаџиев Атанасов Панајот — роден на 23 август 1900 во Д'мбени, Костурско, Егејска Македонија. Во 1914 година со семејството се преселил во Бугарија. Во 1919 година заминал во САД. Живеел во Гери. Во 1929 година станал член на Комunistичката партија на САД. Бил еден од организаторите на Македонскиот народен сојуз во Америка и член на неговото раководство. Во Шпанија дошол на 19 февруари 1937 од САД. Бил артилерец во ТАРТ - словенската група. По поминати 25 месеци во Шпанија, на 10 март 1939 година се вратил во Детроит. Од 1947 година живеел во Скопје. Поради поддршката на Резолуцијата на Информбирото бил осуден на две години затвор. При една средба на бугарската граница, во март 1961 година, пребегнал во Бугарија. Умрел во 1962 или 1964 година.

41. Христов Панде — роден во Егејска Македонија. Артилерец.

42. Чичанков Христов Глигор — роден во с. Жупаништа, Костурско. Во Шпанија дошол од Канада. Артилерец. Умрел во Чиле.

43. Шејтанов Александар — роден во Костурско, Егејска Македонија. Умрел во концентрационен логор во Франција.

Непознато место на раѓање

1. Аристов Глигор (или Грегор) — роден 1903 година.

2. Белов Мајк — роден во 1888 година. Живеел во Толедо, САД и работел како работник на фарма. Бил член на Фармерско-работничката партија. Во Шпанија пристигнал на 23 март 1937 година. Бил во 15-та бригада — баталјон „Абрахам Линколн“ и во 129-та бригада. Бил кувар. Бил ранет во битките. Во САД се вратил на 4 февруари 1939 година.

3. Бузев Димитар — од Њујорк, САД.

4. Василевски Наум — роден 1912 година.

5. Влканов Никола — дошол од Париз, Франција. Стрелан во концентрациониот логор Дахау, Германија.

6. Димков Георгиев Димо — роден 1910 година, работник. Дошол од Франција.

7. Димов Тошо (Кондурацијата) — во Шпанија дошол од Белгија.

8. Исценски Тодор — роден 1900 или 1909 година. Загинал на 2 мај 1938 година.

9. Јанков Петар — дошол од Белгија 1936 година.

10. Јанков Тодор — роден 1901 година. Рудар. Дошол од Франција на 30 јуни 1937 година.

11. Казаков (Казасов, Кавазов) Тотев (Татев) Димитар — роден во 1894 година. Живеел во Лакавана, САД. Заминал за Шпанија на 17 февруари 1937 година. Загинал кај Брунете на 20 јули 1937 година.

12. Комитов Јанко — артилерец во тешката артилерија.

13. Комитов Марко — загинал на 23 мај 1938 година.

14. Кочмаровски — шумски работник. Во Шпанија дошол 1937 година. Загинал на 14 јули 1938 година на фронтот кај Пена сан Марко [Пањамарко] на Арагон.

15. Ладовски Михаил — работник. Во Шпанија дошол во ноември 1936 година од Франција. Бил во 13-та интернационална бригада. Загинал на Теруелскиот фронт на 31 декември 1936 год.

16. Марков Јосиф — загинал.

17. Наумчевски Волче — загинал.

18. Недев Георги — евидентиран како борец во Шпанските републикански единици.

19. Николов Петар — роден 1910 година. Во Шпанија дошол од Франција. Загинал.

20. Павковски Владимир — загинал на 20 ноември 1936 година кај Каса де Кампо, Мадрид.

21. Павлов Стојан (Џорџ) — роден 1893 или 1899 година. Железничарски работник. Член на Комунистичката партија на САД од 1927 година. На 6 февруари 1937 година од САД заминал за Шпанија, каде што пристигнал на 17 февруари 1937 година. Бил во 15-та бригада - баталјон „Абрахам Линколн“.

Бил кувар. Прво бил во Албасете, а потоа во Алманса. Според едни податоци загинал, а според други се вратил во САД во јануари 1938 година?.

22. Паунов (или Паунков) Ганчо¹³ — работник, загинал на 17 ноември 1936 година во одбраната на Мадрид.

23. Пол Џорџ — од Милвоки, САД.

24. Рајчев Васил — артилерец, Загинал во Шпанија.

25. Рачев Желеско¹⁴ — роден на 3 мај 1897 година (во село Емен, Велико Трново?). Член на Комунистичката партија од 1927 година. Живеел во Кливленд, САД. Во Шпанија пристигнал од САД на 5 мај 1937 година. Бил во 15-та бригада, баталјон Мекензи-Папино. Се вратил во САД на 5 ноември 1938 година.

26. Рели Џим (Јован) — роден 1913 година. Дошол од Канада на 30 мај 1937 година. Евидентиран е како Македонец. Бил во 15-та бригада.

27. Ристо (Христо) „Шивачот“ — во Шпанија дошол од Белгија.

28. Софронов — во јануари 1938 година бил во баталјонот „Димитров“.

29. Силов Ерих¹⁵ — во Шпанија дошол од Аргентина кон крајот на 1936 година.

.....
13 Името и презимето, како и местото и времето на неговото загинавање многу асоцираат на Ганчо Хаџи Панзов. Сепак, во недостиг на други податоци кои би го потврдиле ваквото тврдење, истото, останува само сомневање.

14 Најверојатно се работи за личност чие потекло не е од Македонија.

15 Најверојатно се работи за личност чие потекло не е од Македонија. Презимето Силов е доста често во реонот на Скрадин, кај Шибеник, Хрватска, од каде во Шпанската граѓанска војна учествувал уште еден борец роден во Скрадин, Анте Силов.

30. Симеонов Борис — во Шпанија дошол од Канада во мај 1937 година. Бил во 129-та бригада.

31. Симов Александар — роден 1900 година. Во Шпанија дошол од Франција. Загинал 1938 година.

32. Симон Милош — роден 1892 година. Дошол од Белгија.

33. Симеонов Глигор — бил во тешката артилерија (ТАРТ) во словенската група.

34. Скопјанец Ангел — дошол во јануари 1937 година. Загинал.

35. Спасовски Трифунов Стефан — роден 1913 година. Борец во баталјонот „Димитров“. Загинал 1938 година.

36. Стојков Емил (Братко) — работник. Дошол од Франција. Борец во 11-та интернационална бригада. Загинал во април 1937 година на Гвадалахара.

37. Стојчев Г. Лазар — загинал во првите денови по доаѓањето во Шпанија.

38. Тамсон Џан — од Чикаго, САД.

39. Трифунов Стефан (Стојан) — роден 1911 година. Борец во баталјонот „Димитров“. Загинал 1938 година.

40. Чучков Симо — роден 1907 година. Во Шпанија дошол од Франција во 1937 година. Борец во II-та чета на баталјонот „Дивизионарио“. Стрелан во концентрациониот логор Дахау, Германија, во 1942 година.

41. Шејтанов Ефтимов Константин — роден 1910 година. Загинал во Шпанија.

Шпански борци изоставени од списокот на Македонци шпански борци објавен во 1989 година

Во списокот на Македонци учесници во Шпанската граѓанска војна, кој го објавија Перо Коробар и Божо Стефановски во нивната книга „Во интернационалните бригади на Шпанија“, како Македонци фигурираат борци за кои попродабочената анализа покажа дека се работи за личности кои не се родени во Македонија и не се по народност Македонци. Подолу ги приложуваме тие личности, со нивните кратки биографии, како и причините зошто сметаме дека тие не треба да се наоѓаат на списокот на учесници во Шпанската граѓанска војна од Македонија:

1. Тодор Ангелов. За него Коробар и Стефановски пишуваат дека бил стар емигрант и дека во Шпанија дошол од Белгија. Станува збор за еден од најистакнатите шпански борци од Бугарија. Бил роден во Кустендил во 1900 година. Бил анархокомунист по убедување. По Шпанската граѓанска војна се вклучил во белгиското движење на отпорот против нацистичката окупација и бил убиен од нацистите во ноември 1943 година. По војната е прогласен за херој на белгискиот отпор. Неговата единствена врска со Македонија е што неговите родители, и двајцата родени во Македонија, емигрирале од Македонија по Виничката афера од 1897 година, пред тој да биде роден. Повеќе за Тодор Ангелов може да се прочита на англиската википедија, http://en.wikipedia.org/wiki/Todor_Angelov

2. Петар Жапкар. За него Коробар и Стефановски пишуваат дека бил роден 1897 година во Марино Село, а загинал на Мадридскиот фронт на крајот на ноември 1936 година. Греш-

ката што е направена во неговиот случај е што е претпоставено дека се работи за Марино Село, Скопско, иако постои и Марино Село, кај градот Липик во Славонија. Дека Жапкар е од Славонија, а не од Македонија сведочи белешката во зборникот „Naši Španci: zbornik fotografija i dokumenata o učešću jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu 1936-1939“ (1961), каде на 119 стр. има слика од него и биографски податоци: „работник од Канада, родум од Славонија“. Исто така и во Čedo Karor (ur.) „Španija 1936-1939“, “Vojnoizdavački zavod”, Beograd, 1971, tom 5, 376 str. за него пишува „Петар Жапкар, Славонец“.

3. Милан Исаков. За него Коробар и Стефановски пишуваат дека бил роден 1911 година во с. Меленци, Егејска Македонија, и дека во Шпанија дошол од Алжир на 15 јануари 1937 година. Тешко ранет, умрел 1938 година. Село Меленци нема во Егејска Македонија. Но, има во Војводина, денес населба во Зрењанин. Повеќе информации за него има кај Ѓорѓе Момчиловиќ „Зрењанинске ватре: Зрењанин у рату и револуцији“, Зрењанин, 1987, 201 стр. Како комунист од Банат кој се борел во Шпанија Исаков е спомнат и во една статија на ЗРикипедија („Нова Барселона“, <http://zrikipedia.com>).

4. Васо Јанков. За него Коробар и Стефановски пишуваат дека бил роден 1911 година во Башаида, дека во Шпанија дошол од Југославија на 1 септември 1937 година, дека бил во баталјонот „Димитров“ и дека бил наредник. При тоа не посочуваат каде се наоѓа Башаида. Фактички, Башаид е населба помеѓу Кикинда и Зрењанин, во Војводина. Повеќе биографски податоци и за Јанков дава Ѓорѓе Момчиловиќ „Зрењанинске ватре: Зрењанин у рату и револуцији“, Зрењанин, 1987, 118 и 201 стр. А во истата статија на ЗРикипедија која претходно ја спомнавме за Јанков пишува дека бил „еден од најпознатите

учесници на Шпанската граѓанска војна од Банат“. Дека Јанков бил од Банат сведочи и податокот дека техничката школа во Зрењанин го носи неговото име.

5. Слободан Митров – Данко. За него Коробар и Стефановски пишуваат дека бил роден 1919 година во Ѓурѓевац, дека бил студент и дека живеел во Гевгелија. Во Шпанија пристигнал на 14 јануари 1937 година, бил во 11-та и 129-та интернационална бригада, комесар на баталјон. Бил убиен. Станува збор за еден од поистакнатите шпански борци од Југославија, кој подоцна загинал во НОВ, а по ослободувањето бил прогласен за народен херој на Југославија. Бил роден во Ѓурѓевац, Хрватска. Откако неговиот татко бил преместен на работа во Гевгелија, и тој се преселил таму во 1934 или 1935 година и останал таму една до две години пред да замине за Шпанија. Втората негова врска со Македонија е што по враќањето од Шпанија го отслужувал воениот рок во Дебар. По народност бил Хрват (Милован Милутиновиќ, „Народни херој Слободан Митров Данко“, „Војноиздавачки и новински центар“, Београд, 1989, 54 стр.).

ЗА ШПАНИЈА: ТВОРЕШТВО И СЕЌАВАЊА ПО ПОВОД ШПАНСКАТА ГРАЃАНСКА ВОЈНА НА АВТОРИ И БОРЦИ ОД МАКЕДОНИЈА

Ганчо Хаџи Панзов

Ќе се вратам

Ќе се вратам

Во мојата татковина

И таа ќе биде бела и убава

Татковина

Ќе се вратам

И цвеќе најубаво

И венци на човечност ќе носам

Ќе се вратам

Попораснат од вчера

Попораснат за утре

Ќе се вратам
Кога над облаци нема да врескаат птици
и нема да плачат деца и старци
и нема да плачат братчиња изгладнети
и нема да плачат мајки
ослепени од болка
за синови и ќерки по затвори.

Ќе се вратам
вооружен со храброст човечна
со храброст на денот
со храброст на човечноста и омразата
за тие што ги огладнеа луѓето
ќе се вратам за гладните и онеправданите
за голите и босите
мои браќа

Ќе се вратам
за потните чела
и за плуските крвави
и за раните на рацете
и за тие што ги гуши незапирната болка
и за тие што сакаат леб и слобода

Ќе се вратам
кога ќе немеат болките
и срцата радосни
ќе пеат химни за човекот
за човекот во светот
ќе се вратам...

Ги пишувам стиховите со крв
а радост би сакал да навестам
ги пишувам стиховите со крв
а рацете мои се чисти
и затоа би сакал моите зборови
да бидат напишани со главни букви
со букви што навестуваат празник
во срцата
во главите на човекот
во рацете
изгревни песни што доаѓаат од далеку
таму каде некогаш патиштата беа завеани
би сакал да го пишувам секој збор со алова крв
и рацете мои да бидат чисти
и секој збор да биде убаво раѓање
убаво раѓање без мака
убаво раѓање без болка
убаво раѓање големо
раѓање на човекот
Мајката

И тогаш секој мој стих
ќе биде нова фурија
секој мој збор ќе биде бура
и секој мој стих ќе биде зов во длабочината
на срцата
нов повик во далечината
кон сите оставени на судбината
мои браќа
Тоа ќе биде повик за пристан тих
зов кон широт на морињата

Ќе се вратам...
и мојот брод
ќе биде празник радосен
и пристаништето — тих пристан
и расцветан
и тогаш ќе се лулеат гранките на маслината и тревата
и ќе пеат пак лалињата и девојчињата
во екот на жетви човечни
и песни тихи како молитви
тихи молитви на раце измачени
на срца радосни
и долги соништа за морињата
и за длабочината
и за тие што влечеа јажиња по морињата
за пристаништата
за да пеат пак морињата
за морни залези
за болката и ужасот
за безумијата
И тогаш ќе се вратам
ќе се вратам во квечерината
кога ќе се одмораат
полињата под плугот.

Вечерта на тргнување ми рече:
Пред вратите на Сен Сулпис
ќе те чекам...
И потоа рече — не дорече...
Те чекав а ти не дојде
И пустош овладеа во темнината
не заплакав

и тргнав во пожари
И реков:
Ти не дојде
Никој не чекаше
Болка за болка
ужас за ужас...
И тогаш го запалив Париз
за да останат чисти моите соништа
ги напуштив деновите на Монпарнас
и тргнав низ пожарот на деновите
ме гушеше огнот на страста
ме гушеше огнот на човечноста...
пред вратите на Сен Сулпис
никој не ме дочека...
И јас ти благодарам
ти благодарам со својата сопствена болка
ти благодарам
и за храброста
и за силата на огнот
и за пожарот што се роди во мене
и за пожарот што се роди во срцата на бездомниците
во срцата на бунтовниците во ноќта
кога го запалив градот и кога гореше Париз
Жанета!

На пијаните улици кикот
безпатието безгранично тежи
и тогаш јас се прошетав со тебе
и останаа во мене само бленовите
за човекот
сонот за човекот

и тогаш кога плачеа мостовите на Сена
и кога плачеа леандрите во паркот
пред Нотр-Дам
и кога зашеметуваше февруарскиот ветар
и кога безумието ги силеше спомените
за Понт-Нев

посилен беше споменот и од мене и од тебе
Жанета
и од зборовите со главни букви
и од звукот на бесилието
и од болката за човечното
во нечовечното на пијаниот
што лежеше под мостот на Сен-Мишел

Ќе се вратам...
можеби ќе бидат пијани улиците
опожарени од мојата болка
можеби ќе го сретнам на патот
Жеромски или ќе ја сретнам Жанета
на кејот на Сена
пред лантерните искривени од пожарот
од пожарот на моето срце
од пожарот на мојата глава
од пожарот на моите раце

Но, ако и тогаш се криви улиците на Париз
ако и тогаш пред крчмите на Сен-Пол
пеат Полјаците во емиграција
пеат Полјаците од болка за безработицата
тогаш ќе ми биде навистина тешко

ќе ми биде навистина мачно
ќе ми биде уште потешко
и тешко ќе можам
да ги скријам солзите
и стиснатите тупаници
и тогаш ќе талкам по болката
и тогаш, и тогаш ќе заставам пред споменикот
на Верлен
Но, не...
и дожд ќе врне во паркот Луксембург
јас ќе се вратам
и силен и горд
и посилен од болката
на спомени за моите браќа
И ќе речам:
дојдете, мои родни маченици
дојдете, од смрдливите крчми на Сен-Пол
дојдете, заедно на пат за татковината

Ќе биде ден
ќе се вратам
и меѓу нас и меѓу вас
ќе бидат поставени нови мостови
од Париз до родниот град

Ќе се вратам...
од полињата на Карабанчел
од полињата на Кастилја
кога ќе запрат огновите
и кога ќе се родат нови пристани
пристани нови

за младината весела
за младината весела без ракија и вино

Јас не помнам
реков ли збогум
на патниците морни од кривите улици
ви реков ли збогум
кога се раѓаше новиот ден
Ќе речете:
важна ли е разделбата
при крстосани патишта
важна ли е разделбата
на бездомни патници
важна ли е разделбата во пустиот град
и кривите улици на секојдневјето
и кога се ломат патиштата во животот
и кога спомените умираат
и кога безумието на прашните улици
во темнината пее и плаче
Понекогаш и јас претчувствувам
суморни страници животни
понекогаш и искри незапирни
огромни пламени во темнината
и пред видиштата на манастирите
и пред пустињата
и пред патиштата крваво алови
пред камбанаријата
на Ескоријал
претчувствував ли јас?

Ќе се вратам, Жанета
ќе се вратам
кога ќе стигне пожарот на париските улици
и кога ќе пламне новиот оган
во срцата на бездомниците
и тогаш заедно пред Каросел
ќе поведеме оро надчовечко
без страсти
кога ќе бидеме судии на судилиштата
и на паметниците на глупоста
и пред палатите на салите
на Волчи Стапалки...
ќе се вратам тогаш Жанета
ќе се вратам бела моја невесто

Бледолика, бледолика е мојата љубов
жените треперат пред земјотресите
бледолики се моите сестри затворени
бледолика е мојата ревност
а топла моја радост
и чувство непознато
чувство на човек што го запалил Париз
чувство на страв пред нечовечното
за тебе го запалив Париз Жанета
за тие што горат од пламенот на љубовта
а денес со винтовка в раце...
за да се вратам јас Жанета
треба да паднат оковите
да се подигнат покосените од ветрот
дрвореди
да се стопа зимата

да се родат одново соништата
што беа обезличени
од времињата
и да се роди
сенката на твоите бледолики спомени
и твојот затаен здив
и тогаш ќе шепотам јас:
Жанета, Жанета,
за тебе го запалив Париз
за тебе за сите како тебе
од улиците на Париз
од улиците на сите градови во светот

Ќе се вратам Жанета
мајко на мојот син
ќе се вратам
за сите мајки
што родиле
во кривите улици
на индустриските предградија
за сите мајки
и деца
родени без пристан без радости
како тие од улицата Сен-Пол

Ќе се вратам
ќе се вратам затоа што те љубам
и тебе
и твојот син
и мојот син
и човекот

и твојата болка Жанета
и твојата радост Жанета
и мојата радост...
Шпанија е земја сива
измачена
и децата раснат
и раснат и патуваат по патиштата Естремадура
каков величествен симбол на пожари
на страници
Естремадура
Естремадура
што симболизираш ти?

Во Кастилја
Нова и Стара
раснат на улицата деца
плачат мајки
и грмат топови
и се дигаат пламени во облаците
до болка...

На Тахо плачат бреговите
на безлисните дрвја заморени птици
избезумени
и чекаат луѓето
го чекаат новиот ден да се роди
и чекаат и чекаат

Ќе се вратам о татковино моја
ќе се вратам и ќе поминам низ тебе Паризу
таму каде се раѓаат деновите

и синовите
на работниците
во ноќна болка
и руменината на твоите залези
ти Паризу од Бастилја
од Клинанкур
од Аржантеј
од Бањоле
од бескрајните алеи алови
од барикадите на париските улици
и милионските поворки на раскрсницата
на „Сидот на федерираните“
тие што ќе ги урнат за последен пат
последните остатоци на нова Бастилја

Ќе се вратам...
на париските улици
како придојден патник
за родена земја
и ќе гори пред мене
петокатницата
мачилницата на префектурата
во градот на Атила и Цезара
ќе се вратам Жанета

Ќе се вратам татковина моја измачена
ќе се вратам расплакана моја родна
ќе се вратам
денес, утре
ќе се вратам со распеани гради
и винтовка на рамо

ќе се вратам со распеани усни
со распеано срце

Ќе се вратам...

Ќе се вратам кога месечината трипати ќе вивне
во висината над Којник
кога топлината ќе ги загрее рацете твои
Мајко
и твоето срце напатено
и тогаш моите очи ќе раскажуваат
и моите раце ќе раскажуваат
за трнливите патишта на синови и мајки
од Андалузија
од Сиера Гадарама
од Гвадалкивир,
од Дуеро,
од рамнините на Валенсија и Кастилја
и од земјата на Баските
и од народите под Пиринеите
ќе раскажува моето срце.

Ќе се вратам

кога ќе расцутат кралчињата
во нашиот двор
во дворовите на моите браќа
и ќе зазреат смоквите
и ќе бидат изорани нивите
за пролетна радост
и ќе го покажат својот плод
на нивите модри мигдалите

на Гроот и Дурутовец
и кога ќе пливнат едnodневките над реката

И ќе раскажувам за трнливите патишта
за болки и радости
за кедрови долини
за реки пресушени
за борци заминати в далечина...
ќе раскажувам
за свона и свонари
за куќи запалени
ќе раскажувам за градот
што дреме во полите на Бадарама
ќе раскажувам за народот на Шпанија

И кратко ќе ме гледаат твоите очи
и ќе милуваат солзи радосни што капат
по старечки образи
и ќе паѓаат солзи мајчини на пролетна земја
и ќе раскажуваш
и ќе раскажувам
за свона и свонари
за тоа што било и што ќе биде
за тоа што не се заборава
ќе раскажувам како изморен патник од далечен пат
што нашол тих заслон
во роден кат
на мајчина град

Ќе се вратам
татковино моја измачена

расплакана низ вековите
ќе се вратам
денес,
утре,
ќе се вратам
со распеани гради
со распеани усни
со распеано срце

Ќе се вратам...
кога месечината трипати ќе вивне
во висината
над Вршник
Кога топлина ќе ги згрее
рацете твои
Мајко
и твоето срце
напатено
Мајко
И тогаш моите очи ќе раскажуваат
И моите раце ќе раскажуваат
ќе раскажуваат за трнливите патишта
на синови
на мајки

Ќе се вратам...
и ќе раскажувам
ќе говорат моите усни
ќе говорат моите очи
ќе говорат моите раце
ќе говори тишината

за љубовта
и за полињата покосени од ветришта
и за огнови
и за мајки и синови

Ќе се вратам и ќе раскажувам:
приказна за земјата на приказните
за земјата во која расне
и лимонот
и кипарисот
и маслинката
и болката
и искрата на радост
за иднината...

Ќе се вратам...
ќе светне зора над нашиот град
и ќе се нишаат тихо тополите
и ќе пеат на Вардар водениците
на Рацин песните
и за тугуноберачите
и за Ленка
И за бесмртноста на љубовта
и за бесмртноста на паднатите во борбата
Мајки и Синови...
Ќе се вратам.

Поема за родниот град

Јас не сум сакал и не сум сонувал
за булевари со долги дрвореди.
Не сум сонувал ни за Палати со шарена рустика
ниту салони со огромни платна на кубистика.
Сум сонувал, како сите добри луѓе во светот,
само можни соништа: за тишината
во црвената раскош на лалињата во полињата.
Сум сонувал за тихи села крај Сена
на патот што води низ гората
што ја загрнува долината
од Буживал до Версај
по стрмнината на Сен-Клу.

А пред мене се денес опнати наконтени
огромни ламњи – часовници на Клинанкур
и мравјалниците на „Опера“
и краватите на претставата
без кои не се влегува во „храмот“
каде што пее Шаљапин
за Борис Годунов и Дон Кихот.
Јас не сонував за булевари со долги дрвореди
Но сонував за тие што го полнеа просторот
со полуоблечени раменици во студениот ден
на јануари кога мразот го покрива асфалтот.
Сонував за илјадите девојки од предградијата
што бегаа во подземјата
што броеја и плачеа за судбата на еден бездомник.

Ми беа пусти парковите, квечерината
и трубата и барабаните на гардиените
и скриените во храстите безработни
браќа на моите соништа од дрворедите на Париз.
Ме пустееше вревата.

Ме преследуваа пијаните жени на кејот
ме задушуваше смракот на Метрото
од Сен-Мишел до Порт Мајо
А јас сонував за селото,
за патот што води кон шумата
низ долинката на Буживал
и рамнинката од Шату до Сен-Жермен

Јас сонував за палавите дечиња
за празничната врева во куќурките
за безмилосните ветрови што ги гореа
првите пупки на цвеќињата.
Пред мене се улици без прозорци
пред мене се улици без палави дечиња
и булеварите со часовници занемени
загрижени за задоцнетите патници.

Јас ништо веќе не сонувам.
Ви посакав ли да ми ја дадете вилата во Семеринг
или затоплената мансарда на „Сан Бернарден“
или хотелот што клонеше кон каналот
што секогаш паѓаше и се подигаше ...
Хотелот на „Улицата на Јакобинците“.
Јас ништо не сонував.
Сакав само собичка со прозорец
што би гледал во планината.
А мојата собичка гледа во гробиштата
на болниот Монпарнас.

Детството на еден град

Во мојата земја, како и во сите земји
има деца и старци
и жени и мажи
и бедни и богати
и болни и здрави
Така е кај сите народи
така е и во мојата татковина.

Детството си има свое раѓање
Кај нас како и кај сите народи
народи онеправдани, поробени.
А болно е раѓањето на мојот народ
болно е раѓањето на мојот град.

Но детството е раѓање за себе
детството на народот
тешко и мачно раѓање –
каде и болката немее
пред ужасот на утрешнината
пред ужасот на стравот
што им го предлагаше
на децата и мајките
утрешниот ден.

Татковино моја, татковино нерадосна
татковино моја, распната
татковино моја, раскинатата
обезличена.

Татковино, нерадосна судбо,
Нерадосна судбо, на синови
Татковино на мрачни утра
и на крвави залези
и на долги беспомошни вечери
и ноќи на очекување –
остри врвови на властелинските ножови

Татковино моја, на беспомошни утрини.
Детство мое, стегнато во окови
окови како окови во партали
на мојата татковина.

Беше ден на едно раѓање
нов ден и ново раѓање
Стега во стега
железо во железо
партали во партали.
И без леб и без пристани во далечината
и срца стегнати во синџири
притиснати како река меѓу камени брегови
срцето на детето – и татковината.

Така се раѓаше нашето детство
со години, со векови, со векови
и замираа квечерината настаните
за да се родат
уште посвирепи, попакосни вампирите.
Замираше едно неизживеано детство
со морни утра и поморни вечери
И бучеше злокобно реката

и пливаше зеленилото на Вардар
и скрцаше воденицата во полноќната болка
Како река притисната во камени брегови
викаше моето детство,
и воденицата во ноќта, и гласот на виолончелото
И биеше во срцето на детето, како каменот и длетото.
И болеше болката како камен под длетото
И струнеште стегата во срцата
и стенкаше воденицата пред островот
и викаше на помош пештерата
кај сивата меѓа на барутаната.
И врискаше Бабуна
врискаше Тополка
и гудеше тажно Црнà-река.

.....

Минуваат денови страдни и мачевни
Се нижеа ноќи во соништа и претчувства
И зовот на мајката
и стравот пред утрината
на гладот и безработицата
и оковите од партали и ропството
И зовот на мајката
За одмазда.

.....

И запре безнадежната молитва на селанецот
пред нивата обесформена, испукана од сушата.
И запре плачот на мајката
и плачот на децата од улицата.
Престанаа да пиштат и офкаат пеленачињата
пред празната град на мајката.
Се собираа денес дечињата
се собираа орлињата

на „Свети Илија“ врвовите
и на Црн-Камен
кај манастирот „Свети Димитрија“
и на Којник
и на Прцорек –
Насекаде се собираа дечињата од градот.
И си шепотеа, си шепотеа за утрината
и за иднината.
И се палеа огнови од борината на кралчицињата при „Све-
ти-Спас“.

Тогаш одеднаш се откинаа алките
Се скршија синџирите и изгореа парталчињата
наврзани по лактињата
и умре „магијата“ ...
Се подигнаа високо рачињата
на дечињата
поинаку ...
Се подигнаа рачињата во висината
Рачињата на дечињата
Не за милост и молитва.

Овој пат се подигнаа рачињата на дечињата
високо во небесината
се подигнаа рачињата на дечињата
за одмазда.

.....

Нарипаа дечињата
Го запалија на мегданот валовецот и лозанките и борината
Нарипаа дечињата и викнаа:
Дајте ни ги соништата!

Бал на вентилаторите...

Вие не знаете другари мои
вие не знаете дека во близината на нашата фабрика
нашата фабрика за вентилатори
танцуваат, танцуваат и празнуваат „во Девили“
Дека нашата фабрика расне, расне за бунт
Расне под сенките на дворецот на Малмезон
Бунт
како дел од историјата
Вие знаете или не знаете
другари мои
дека тука танцуваат деноноќно
танцуваат три изгладнети смени
Танци како танци ора народни и мачни
луѓе како луѓе
танцуваат нашите работници врз обрачи зелени
танцуваат за да „ажустрираат“
челични вентилатори на Париз
Вие не знаете, вие не знаете
другари мои
вие не знаете дека под удари на тешки чекани
танцуваат забите на машината што граби
и раце и нозе на работници во безлебие
работници – болка и бес,
болка на самосиндикалисти, анархисти, комунисти
на емигранти од Италија на Мусолини
и од Германија на Хитлер
Робови гладни – прегладнети
Раце испукани на бездомници

емигранти од цел свет
загрнати со бездомните од париските „Тоди“ ...
Тука некогаш под сенките на Малмезон
во близина на нашата фабрика
танцувала француската империја
танцувал и Бонапарта, и сите наполеоновци
и сите дами и мадами
и Помпадур, и Мадам Сен-Жан
и „Дамата со камелиите“ на Дима.

Сирени

Пејте сирени на мојата фабрика
пејте за моите раце
Пејте за моите синови
за мојата и нивната тага
Пејте сирени и фабрики
пејте фабрики направени од челик
од челик и од алова крв
фабрики од мојата украдена младост

Пеј фабрико за бесонијата
пеј за Велс и за градови без свона
градови што заборавиле да викаат на бунт
Фабрико на робовласници
од Чикаго до арсеналите на Тулон
и железарите на Есен, и од Портоторико и Pont à Muson
Пејте сирени од заливот на мојата обречена татковина
Пејте соништа мои
соништа мои обесправени
фантастично искривени
карикури на една историја
историја пишана и напишана на еден народ
Историја од крв и мака

***

Денес е празник на фабриките
пејте жолти песочници на соништа
од Инка и Бабилен, Вавилонот на Ботев – Париз
И затоа запрете жолчни каравани

Денес е празникот на фабриките
Против „Циклистите-пистолероси“
И ноќните рации во Париз.
Пејте ситени во квартовите на безработните
од Јауа и Занзибар
и од гладна Гранада

Алказар

Алказар, Алказар, безумно Толедо..
радуј се коцкарио на Париз
Радуј се крвава царевино
за сопствената свирепост.
Радуј се и за нашата човечност
човечност – страв
и страв – човечност..
Затоа што ние ја губиме битката на Алказар
Но не од страв:
Ја губиме за да не бидат живи погребани
дечињата во тунелите на стариот Алказар
(...)

Испанска балада

Над Мадрид оловното утро беше легнало како камен.
Тежеа оч[н]ите капки и душеше од неспање здихот
И храбрите борци ги мамеше слатката дремка.
Ох, само малцишко сон. Два дена клепките тежат
Малцишко само. А после напред!
На црниот крвав змеј! Црна крвава смрт!

Но око не трепкај. И крепки вие до око стојте!
Другари будно другари: На штрек!
На Франка дивите орди дошле дури пред Мадрид.
Не! Не! Нон пасарон! И нема да поминат они,
У река от топла крв нека се издават сите,
Но навакај не! На Мадрид земјата е света.

Така тој у таја утрина тешка ги храбреше борците морни
И со сипкав глас даваше наредби последни.
Додека смрта от далеку му шепнуеше думи страсни
И тој со топлиот глас милуеше ухото немо
Таја утрина си Ганчо веќе мој!

И падна тој!
Со коскини раци сакаше да го загрне смрта
Но тогај светата земја на Мадрид му разгрна страсните
си гради

целуна го, крепко притисна и милно му шепна:
Другар! Другар на клетата македонска сестра!
Другар, не умре ти и нема за тебе смрт!
Тука у градите мои бесмртници лежат!

И тие и ова. И тиа далеку до и двата брегови на Вардар
за слободата на милата си земја што паднаа по полињата
бескрајни.

Другар и тиа и ова и ти ела,
Ела у таја наша страсна ноќ да те загрнат моите гради.

А утре другар мил и непознат, утре е слободата наша,
Милионите ни идат на гости утре слушаш ли другар ох,
послушни
милиони идат со песни и бајраци црвени носат
А на бајраците чекан и срп и името ваше бесмртно!
Мртов е за довер црниот фашизам, крвавиот црн змеј!
Слобода! Слобода! Над земјата се вее и знамето црвено.

Смртта на астурискиот рудар

Во мочуриштата подземни, преку сиот живот, ме разјадуваа
плинови и темнина.

Ме давеа тешки, безизлезни денови во јаремот на наемното
ропство.

Свежа пупка од баскиските гори — станав жолт, избин цвет
И во окната мемливи, влажни и мрачни ми изгнија градите.
И крв ми бликна со сагосаната плуканица и лигаво ми течеше
од устата.

Крв — топла, румена, бакцили од ТБЦ —

Гнојно расточена крв

Румено бледа, со изгниени парчиња од белите дробови

Ги натопи мокрите коридори на лагуните

И црвено ги обои стапалките.

Произведуваше црно, крваво злато!

Црно крваво злато од гнојно расточената крв и пот!

Црно крваво злато за моите бели стопани

Витезите од Ла Манча и прекрасната земја Шпанија!

А длабоко, длабоко во мене се слеваше тешката легура

на омразата,

Пенливо зовриваше и во крвавата пареа лулееше сон —

Денешното јаве — дамнешниот татон на подземните,

загушливи мочуришта...

Во сочното утро на баскиските гори се точи модрината на

небото.

Но пламнеат горите, крвавеат горите, крваво утро се родило.

Крвава шепа го крвавее небото, ги крвавее вршките на горите

И гори топла човечка крв во чад од барут и плин.

И трепери влажната, крвава земја во страста на канонадата.

Пукот и трескот. Шрапнели. Гранати. Шрапнели.
Груваат картечници. Цивкаат пушки.
Бој. Решителен бој!
Таму — Фашизмот.
Овде — Слободата.
Слободата!

Туку погледај! — јас паднав!
Гнасниот куршум на платениот убиец ми ги дупна наранетите
гради
Тече топла шурка од устата и се чади темјан од крв во локвите.
Гнојно расточена, таа сега ја натопува влажната, разриена земја
И чудно! — мене ми е толку прекрасно, и блажен сум многу,
многу..

Та навистина — јас паднав!
Ќе умрам овде во локвите на својата румено бледа крв.
Но чудно! — во претсмртен час ќе споулавам од некоја среќа.
Паднав — но не затрупан од карпи и загушен од метан!
Паднав — туку не од глад, валкајќи се немојно како црв!
Паднав — но од сон го штрекнав сиот свет —
Милиони сега со семнење го наслушуваат умирачкиот тропот
на моето срце
Милиони сега трепетно го подзапираат здивот и креваат
тупаница —
Слобода! На фашизмот смрт! Слобода!

Паднав — но паднав за Слободата!

Песни за една земја Шпанија

Што беше за мене ти? —

Ништо. —

Една загубена земја

на рицари и на плата.

Што беше за мене ти?

Огниште

на некаква љубов жестока

што диво се опива

од крв,

од блесок на ками;

од шлагери

и од гитари;

од страст,

љубомора

и псалми.

Ти за мене сега си судба.

Ти си писанија моја.

Неразделен учесник сум ти

во борба за слобода твоја.

И сега горам, сега се радувам

на секој твој успех боен

и верувам во твојта сила млада —

ја влеав в неа силата своја;

се борам сега до победата
в митралески гнезда скрит
низ улиците на Толедо
и пред ѕидот на Мадрид.

Еден работник, со блуза сина,
пронижан до мене спружен
и под капата искината
без зафир му топла крв струи.

Тоа мојта крв е, која
тревожно му в жили клока,
и го знам јас — пријателот тој е
од ланкаширските котли,

кај што двајца со лопати
работевме на печка општа
и немаше ѕид што може
копнеж младешки да сопре. . .

Спиј, мој другар, спиј ти мирно
под знамиња в крв што темнат. —
Твојта крв во мојта мине
и после во цела земја.

И сега таа крв си тече
во фабрики, од град во градот,
ги бранува, ги движи, влече
селата во строј параден —

на упорната надежност,
на трудот и на смелоста,
на сурова неизбежност,
на крвавата слобода.

И дига денес барикади,
во жилите лее кураж,
вришти безумна од радост:
„Мадрид е наш!
Мадрид е наш!”

Светот е наш! Не бој се, друже!
И секој молекулен дел
е наш.
Под небото јужно
ти спиј
и веруј,
веруј во нас!

Сон

— Лори, не спиеш ли?
Ме слушаш ли, Лори?
„Потивко! Скриј си глава! Вон
на педа од нас се, не зборуј!“
— Лори, сонев толку убав сон! . . .

Чекај. . . како почнуваше? . . . Вака. . .
Војната свршена . . . Ме разбираш, нели?
И сè е веќе во нашата рака,
нели така, Лори?

Пак работев во фабрика. А таа
божем истата, сè истите машини,
но им светнале деловите — злато!
И ставите им се некако посилни.

Во заводот, Лори, ти си надзирателот
и велиш: „Денес триста винта сакам!“
„Добро, Лори, одлично, пријателе!“
И доволни се смееме двата.

А надвор е толку сводот ширен! . . .
Блешти небо, и воздухот блешти!
И дишиш, дишиш слободно и мирно!
И сам не веруваш дека тоа ти си. —

Го погледна Лори в очи другиот
(тие беа толку детски денес),
се насмевна и рече, божем луто:
„Ти каков мечтател си, Фернандес!“

На исток гаснат ѕвездите. А мракот
отстапува во паника,
без строј.
Сигнал за бој!
Почнуваше атака . . .

Песна на другарот

Ти не ќе се вратиш, Фернандес —
денес оган митралески ве смете.
Во полето вие како пес
неуморно непокорен ветер.

Трубен знак. И по сигналот пак
сè е тивко, несфатливо тивко. . .
Во окопот дреме синкав мрак,
а во гради шиба бесен виор.

Со прстите рие земја некој,
после куса, хистерична смеа. . .
Некој грабна бомба рачна, чека,
заотвора и пак ја запре неа.

По сигналот ти излета прв.
Се чу близу митралески бес.
Се залула. . . на челото крв. . .
Нема да се вратиш, Фернандес.

Ја зедроме стрмнината денес.
Се врежавме во синцирот нивен.
Колку радосен ќе беше, Фернандес,
Сал така . . . да можеш да се дигнеш.

Песна на жената

Денес демне напнат спокој
во куќата наша мала.
Стивна бојот, мили мој,
а те нема да се вратиш.

И те молев, плачев јас,
зошто тогаш не ме слушна?
Тргна. Во собата вчас
стана тивко и задушно.

Сал моето кутро срце
чув немирно како бие,
ги подадов двете раце —
да те најдат сакав тие. . .

Љубоморам, Фернандес,
го мразам дури јас тој збор
„Слобода“ што така денес
безумно те свлече тој.

Можеби си прав ти, нели,
може, сакан мој, си прав.
Ама мене сè ме боли
и ми тежи, тежи пак

таа страшна пустош само
легната во нашата соба.
Тропна нашта дворна порта. —
Нема да се вратиш. Знам.

Писмо

Адресата:

Сењора
Франческа Лаборе
ХУЕСКА

Мајко,
Фернандес е убиен!
Фернандес е зариен
во земјата!
Фернандес
го нема денес!
Фернандес
е в полињата
пред ѕидините
на Мадрид.

Тој ми беше толку добар,
зошто го убија тие?!
И по смртта негова
зарем бојот ќе им стивне?

Мајко, само тебе можам
мојта жал да ти ја речам.
Знаеш како е во војна,
колку многу солзи течат.

Во нечи гледаш очи
и утеха бараш во нив,
но и таму жал се точи
и солзи се врели ронат. . .

Може брат е умрен негде,
може сакан и' е паднат,
може некоја шрапнела
и' однела красна младост.

Може како мене тажна
напразно и таа чека,
но земјата пуста влажна
го држи во преграб мека. . .

Мајко, немој да го кориш
што отиде да се бие.
Фернандес си добро стори.
Мислам, грешиме сал ние.

Тој сал од нас виде јасно
една вистина на светот —
подобро да умреш чесно,
место вечно да те гнетат.

Леб си имавме. И само
еден доста и за двата.
Но за синот иден, мамо,
ќеше ли да стигне пак?

После, има друго. Тоа
малку тешко се разбира.
Одат. Се бијат. А зошто?
Само лебот ли ги збира?

Ги закопаа денес стоте
што ги согази блиндажот.
Со очи го видов сето,
но не можам да ти кажам

колку чудно беше тоа,
бар за мене колку туѓо,
во некаква светлост нова
огреани видов луѓе.

Јас ги видов, вмиг ги гледав:
низ штиците на ковчетот,
низ ковчежни штици редум
тие раце си протегаат.

Се слеваат во смртта сите,
в еден човек се слеваат
и им горат во очите
пламења на среќна смрт. . .

Веднаш разбрав дека тој
сепак требаше да иде.
Милиот, ми падна в бој,
нема веќе да го видам.

Мајко, Фернандес е убиен!
Фернандес го нема, мамо!
Фернандес си лежи зариен!
Поплачи за младоста му.

Но пред стариот ти молчи!
Таа болка ќе го сништи.
Скришум негде ти поплачи
и не кажуј ништо, ништо. . .

Ако некако е тажен,
ако некако тој сети,
добри сме си, ти му кажи,
и чекаме прво дете.

Ти кажи му: „Долорес
детски приказни си учи.
И прашаат со Фернандес
внук ли сакаш или внучка“.

Друго да ти пишам, пак
жал ќе биде, мајко моја.
Многу поздрав: ќерка твоја
Долорес Марија Гоја.

Шпанија

Шпанијо мила, Шпанијо драга,
Секогаш будна си била, будна си и сега;
Твојата крв жива отсекогаш врие,
Не мирува, игра, се смее на смртта.
Во овој момент
Црвени реки и потоци чиста крв и живи човечки меса
Се разнесуваат.
Тиранот беснее, станува против слободата на работниот народ.
Тој сака, тој има желба семето на слободата во заблуда да го фрли
и со лага и со измама гнасна
Правото добиено со крв
Да го одземе.
Но не!
Шпанијо, слободо, ти си будна!
Твоите синови храбри гинат под тенковите,
Под воздушните лавови, под црната темнина, во рововите -
Тука тие телата свои ги оставаат засипани со земја.
Од топовските гранати и машинските пушки
Нивните тела се растргнати на сите страни:
Некаде глава, некаде нозе, некаде тупаница уште се стега
- мртва се заканува...
Тука е борбата, тука е куќата - гробот длабок,
Каде што животот на мнозина се гасне.
Но крвта, Шпанијо, о драга Шпанијо,
Ти како вечен симбол ја носиш
За слобода, за уривање на ропството, ти Шпанијо, ти слободо!

Ој Шпанијо земјо храбра¹⁶

Ој Шпанијо земјо храбра,
ти прочута стана
и во тебе работниот народ
за слобода крв проли.

Ах ти Мадрид, славен град
на срце ми стави јад,
на срце ми стави јад,
за тој шпански граѓански рат.

Ох, другару Хаџи Панзов,
храбри воѓа ти загина во Шпанија,
ти загина во Шпанија,
за шпанскиот народ, за слобода.

.....
16 Станува збор за песна која се пеела во чест на
Ганчо Хаџи Панзов и за која има информации
дека дошла во Крушево во 1938 година, каде што
била доста популарна во прогресивните кругови.
Авторот на песната е непознат.

Класје зелено

Зар да ќутимо! Не, не, не!
Зар да чекамо? Не, не, не!
Да нас човек – звер у рат гурне! Не!

Та зар да ми омладинци
ко класје зелено...
за профит капиталиста
вечно млади гинемо?

Ал, свет пролетаријата,
Ко бедем гранитни,
И против воље магната
сваки рат ќе спречити...

У наше редове сад ви
ступајте омладинци,
да сложно против рата
и фашизма боримо се сви.

.....
17 Текст од истоимената композиција за која се тврди дека е создадена по повод почетокот на шпанската граѓанска војна и во која се повикува младината да се придружи во борбата против фашизмот (извор: Борис Бурназовски, Бранислав Трајковски „Панче Пешев: револуционер и музичар“, Куманово, 1984, стр: 29.)

Од Мадридскиот фронт. На Македонците во Америка и Канада

Драги браќа, сестри и пријатели класно-свесни Македонци! Преку овие неколку редови сакам да ви упатам топли револуционерни поздрави – вам, на македонските работници и работнички во Соед. Држави на Америка и Канада – поздрави од бојното поле на нападнатиот шпански народ. Истовремено сакам да ги објаснам мотивите и причините што ме поттикнаа мене и моите земјаци и илјадниците други антифашисти од сите земји на светот со оружје во рака да ги браниме идеалите, темелите и желбите на работниот народ. Како што веќе ви е познато, овде во Шпанија цела година се води борба и шпанскиот народ се бори против меѓународниот и домашниот фашизам за одбрана на демократијата и слободата.

На мене и на моите другари Македонци, како и на другарите од останатите народности свесни и напредни работници падна големата ретка улога и чест да се бориме рамо до рамо со шпанскиот народ против сверскиот напад на предавничките генерали и нивните наредбодавци Мусолини и Хитлер.

И ние Македонците антифашисти и борци во редовите на републиканската армија, а во баталјоните на нашите славни херои и учители „Г. Димитров“ и „Г. Ѓаковиќ“ – се обврзуваме дека ќе ги вложиме сите физички и интелектуални сили за победоносно да ја завршиме таа голема задача.

Ние сме свесни дека на бојните полиња на Шпанија се бориме за ослободување (испуштен ред при печатењето – Блаже Ристовски) е национално право и ќе го извојуваме како што

го извојуваа поодделни народи на Шпанија. Можеме смело да кажеме дека ние, борците од Македонија, нема да ги извалкаме имињата на нашите македонски борци Гоце (отпечатено: Коце - Б. Р.) Делчев и Дамјан Груев како и на храбриот Сандански (отпечатено: Сомдански - Б. Р.) и на многуте други кои ги дадоа животите во борбата за правата на Македонија. Нам на Македонците ни е добро познато дека нашиот народ претрпе и денес трпи многу како ниту еден друг народ на Балканот и во нашата борба за правда и слобода на македонскиот народ паднаа многу жртви и полни се затворите на Југославија и Бугарија со македонски борци и со најдобрите синови на нашиот народ.

Но нас не може ништо да нè задржи. Ние одевме, а и отсега ќе одиме само напред. Ние Македонците имаме своја славна историја, Илинденското востание од 1903 г. и првата Крушевска република, кога македонскиот работен народ се крена со чекан и мотика против турското царство, а за свое ослободување. Ние не се плашиме од жртвите,... против жртвите на нашите браќа... (нечитлив отпечаток во весникот - Б. Р.) ни даваат сила за борба и победа, а ние уште и знаеме дека оној што ќе падне за слобода, тој никогаш не умира и не се оплакува. Овде во Шпанија паднаа нашите млади херои Македонци, другарот Ганчо (стои отпечатено: Танчо - Б. Р.) Хаџипанзовиќ, од Велес, јуначки падна на Каза де Кампо во одбрана на Мадрид. Исто така херојски загина храбриот тенкист, другарот Блажо, родум од Гевгелија, падна на Харама. Пред неколку дена на фронтот Брунете загина стариот и храбар борец, македонскиот учител Тодор Димитров (Димитар Тодоров) од Скопје. Беше командир на чета во баталјонот „Ѓуро Ѓаковиќ“ и полни десет месеци ги разбиваше фашистите. Тие беа прави и вистински синови на

македонскиот народ. Тие го положија својот живот за правда и слобода и за спасување на човештвото од паѓање во канците на фашистичките змејови. Нив повеќе ги нема меѓу нас, но сигурно е дека и нивните убијци веќе одамна се во земја. Ние стотруко ги одмаздивме своите другари.

Овие славни имиња никогаш нема да ги заборава македонскиот народ.

Тие ќе влезат во историјата на човештвото, а македонскиот народ ќе ги носи во своите срца. Нас ништо не нè плаши, драги другари и пријатели. Сега нашата парола е „ќе поминеме“, па макар и дошле уште десет Хитлери и Мусолинци. Нема што работниците не би можеле да освојат. Тоа веќе се гледа, зашто во последно време оваа наша парола станува стварност: ние од ден за ден на фашистите им наносуваме удар по удар. Можеме слободно да кажеме дека Шпанија ќе биде гроб на фашистите. Таа гробница ние сега ја копаме со оружје во рацете по цена на својот живот. Другари и пријатели, треба да знаеме дека и најмалата помош од ваша страна го забрзува завршувањето на таа гробница за фашизмот од целиот свет и ова имајте го предвид кога зборувате за настаните во Шпанија. Фашизмот на сите нас ни е заеднички непријател. Ние дојдовме да му покажеме што значи да се нападне и убива работниот народ. Во конечната победа ние сме сигурни, но таа зависи и од вас. Вие имате широко поле за работа. Организирајте се, работете и јакнете. Нашиот работнички фронт не е само во Шпанија, тој е во секоја земја, во секое село и во секоја фабрика. Зацврстувајте го единството на работничката класа, создавајте народен фронт, кој има поволни услови за развој во тие земји, зашто не заборавајте дека тоа е средство со кое се рушат фашизмот и војната. Токму сега сме поблиску до светска војна од кога и

да е, зашто Хитлер и Мусолини му подготвуваат нов колеж на човештвото.

Дали можеме ние, свесните работници и селани како и напредната интелигенција од целиот свет да го дозволиме тој злочин на безумниците. Не. Само треба да се напрегнат сите сили во борбата против војната и фашизмот за леб и слобода, мир и напредок за среќа на работниот народ, за целосна рамноправност на народите во Југославија и за нивна слобода.

Тоа се нашите неодложни задачи, драги другари.

Примете искрен поздрав од сите борци од Македонија и од вашиот Македонец Трајко Јордан Мишковиќ.

1.8 - 37, од фронтот на Мадрид.

Минерот – снајперист

Во 1925 година имав 19 години кога отидов во францускиот град Алес Гард и се вработив во еден од рудниците за јаглен. Тука првпат го сретнав Димитар Тодоров, за кого сум слушнал отпорано. Во овој басен тој работеше повеќе години. Меѓу рударите се расчу дека е дојден уште еден Македонец од Скопје. Зашто Димитар Тодоров беше мошне популарен и сакан од работниците и од наредбодавците.

За правата на експлоатираните

Беше истакнат синдикален функционер во местото и член на Комунистичката партија на Франција. Уживаше углед како способен и солиден организатор за правата на експлоатираните. Работниците побрзаа да го известат и да го израдуваат за својот сограѓанин.

Тој излезе од својата шахта, каде што работеше, и тргна да ме бара. Нетрпението беше големо. Го влечеше нашата земја и народот, та одвај чекаше да чуе новости и разговор на свој јазик. Работевме шестотини метри под земја, копајќи јаглен голи до појас поради жештината. Одеднаш слушнав на македонски:

„Кој е тука Македонец од Скопје?“

Поради слабата светлина пред нас на неколку метри одвај се забележуваше човек, со среден раст, сув, со долга црна брада над градите и со долги мустаќи. Мене како да ме фати страв од тој изглед, но продолжив да го набљудувам колку е измачен, се присобрав малку и реков:

„Јас сум.“

Тој ги рашири рацете и се впушти кон мене:

„Дојди бе, братко, да се прегрнеме! И јас по толку години да видам еден нашинец!“

Ме гушка али ме гушка! Пак ме запраша:

„Чиј си ти?“

Откога му кажав, тој продолжи одушевено:

„Атков, син на Томчета Атков, е, та јас бев учител во Скопје и го учев брат ти во основното училиште. А ти си најмалиот? Да, па тебе колкупати сум те држел на раце...“

Французите зачудено нè гледаа, а тој му објаснуваше на мојот шеф како ја познавал сета моја фамилија. Потоа му рече нешто на француски на мојот шеф, кој одобри нешто со главата и Димитар ме зеде под рака:

„Дојди ваму, денес нема работа, ти си ми гостин.“

Ме одведе на ручек. Потоа ме одведе во синдикатот и ме претстави на своите другари. Ми беше чудно што сите тие како да ја делеа неговата радост и сите беа развеселени. Им расправаше за нашата земја и за нашиот народ. Кога излеговме, тој ми раскажуваше дека тие се негови другари, сите се во синдикатот, а повеќе од нив и комунисти, дека тука му било како дома, дека ги сака луѓето и работи со нив, дека по цел ден е во синдикатот и во Партијата, дека нема никаква разонода.

Димитар Тодоров беше капетан во бугарската војска за време на Првата светска војна. Ја издржал целата војна, но пред крајот, заедно со други истомисленици, откажал послушност и избегал од воените позиции. Во отсуство е осуден на смрт, но тој тогаш со други Французи, кои ги напуштаа фронтите и се враќаа во своите домови, заминува за Франција. Во градот Алес Гард, во рудниците за јаглен, се вработува како ми-

нер. Секогаш им помагаше на помладите да се изградуваат во вистински револуционери. И самиот беше комунист, член на Комунистичката партија на Франција. Не еднаш ме уверуваше дека работничката класа насекаде е добра, дека има насекаде добри другари, во Скопје – „ројализам и тиранија“, ропство.

„Но знај дека светот еден ден ќе се ослободи од тие ропства – ми повторуваше. – Ќе дојде ден кога пролетаријатот ќе среди сè, никој друг. И Ленин е за давање права на поробените народи. Само преку комунистичката борба и нашиот народ еднаш ќе го добие своето, кој со векови се бори за она што се бореа и нашите стари – Гоце Делчев, Даме Груев и многумина други... Само едно ќе ти кажам: биди и’ верен секогаш на Комунистичката партија...“

По заветот на предците

Оттогаш поминаа 11 години. Во средината на септември 1936 бев во Шпанија да се борам за Републиката и за шпанскиот народ. Го чекав да пристигне нашинецот и мој пријател Ганчо Хаџи Панзов со други и кога пристигнаа, прашав:

„Има други доброволци од Македонија?“

На три-четири чекори од мене крена рака Ганчо, а зад него и еден стар, слаб и исцрпен човек. Не го познав – ги немаше брадата и мустаќите, беше дотеран и уреден, така што никогаш не би помислил дека сум го видел во рударското окно страшен и нечист. Но кога се насмеа и ги рашири рацете, веднаш го познав дека е тоа Димитар Тодоров. Ми рече:

„Каде, дојди да те прегрнам пак и да ти честитам дека си стасал пред мене. Сега гледам дека сум имал добар ученик. Кој очекуваше дека ќе се сретнеме токму тука како гоцевци и како комити ќе се биеме далеку и за нашата земја.“

Нетрпеливо чекаше да отиде на фронтот; да се бори како и другите. Набргу замина на Мадридскиот фронт. Како искусен војник - офицер беше определен да биде снајперист. Многумина непријателски старешини паднаа од неговите истрели.

Од крајот на ноември 1936 година веќе не го видов Димитар, тој прекрасен човек, борец и другар.¹⁸

.....
18 Димитар Тодоров загинал следната година, на 21 јули 1937 година на Брунете — Мадрид — Гвадалахара.

БИБЛИОГРАФИЈА

ЗА ШПАНСКАТА ГРАЃАНСКА ВОЈНА И РЕВОЛУЦИЈА ОД МАКЕДОНСКИ АВТОРИ И/ИЛИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК¹⁹

I. Архивски материјали

- 1) Државен Архив на Република Македонија. Фонд: Трајко Мишковски - шпански борец (1903-1981).

II. Монографии

- 1) Angelušev, d-r Ž.: Ein Arzterlebt Spanien. Detroit, 1939.
- 2) Андонов Киро: Владимир Арсовски - шпански борец. Сојуз на борците од Народноослободителната војна - Општински одбор, Неготино, 1979, 1-45.
- 3) Браќа Константинови: Чарли. Битола, 1961, 1-55.
- 4) Во срцето на Шпанија. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 1-237.

.....

19 Библиографијата е изработена според: Јосифова Катица, „Библиографски прилог за учесниците Македонци во Шпанската граѓанска војна (1936-1939)“, во: Гласник на ИНИ, год. XIX бр. 2, Скопје 1975, стр. 271-274 и Младеноски Симо, „Учеството на Македонците во Шпанската граѓанска војна“, во: Гласник на ИНИ, год. XXIX бр. 3, Скопје 1985, стр. 307-328; дополнета со подоцнежни трудови кои им беа на располагање на авторите.

- 5) Иваноски Орде: Македонските интербригадисти под знамето на Шпанската република. Завод за културно-просветен и наставен филм на СР Македонија, Скопје, 1970, 1-18.
- 6) Коробар Перо: Ганчо Хаципанзов. „Македонска ревија“, Скопје, 1987, 1-89.
- 7) Коробар Перо, Стефановски Божо: Во интернационалните бригади на Шпанија. „Студентски збор“, Скопје, 1989, 1-233.
- 8) Македонци во Шпанија. Радио-телевизија Скопје, јули 1968, 1-32.
- 9) Манински Ацо: Боро Поцков-Мирко. Сојуз на борците од НАОВМ, Струмица, 2011, 1-137.
- 10) На шпанската земја. Сеќавања на учесници во Шпанската граѓанска војна, „Култура“, Скопје, 1961, 1-200.
- 11) Тоциновски Васил: Враќање нема, Современост, Скопје, 2012, 1-343.

III. Статии и други релевантни текстови кои се однесуваат на Шпанската граѓанска војна објавени во други книги, монографии, енциклопедии, научни списанија, весници и останати публикации.

- 1) Алексиќ Дејан: Израз на пробудена свест. Илинденските традиции во годините пред Втората светска војна. На 14 јули 1939 година беше објавен Прогласот на Крушевската Република. Студентски демонстрации во Охрид, Прилеп и други градови. Одбележување на 2 август во логорот Гирс во Јужна Франција меѓу шпанските борци. „Нова Македонија“, Скопје 2 VIII 1984, XL/13481, 13.
- 2) Ангелушевиќ, шефхирург д-р Ж: Франциско, потърпи малко, скоро ще си мъртъв... „Народна волја“, Детроит, 31.III.139, II/8, 3-4 (Подлисток што излегувал и пред и по овој број).
- 3) Atkov Boris: Gerilci Devete Gvadaluharski grupe (Fragmenti). „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, knjiga peta, Beograd, 1971, 288-298; Герилците

- на 9-та гвадалахарска група. (Фрагменти). „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија, избор, редакција и подготвување на материјалите за печат: Перо А. Коробар (одговорен) и Владимир Ивановски. НИК „Наша книга“, Скопје, 1975, 55-64.
- 4) Атков Борис: Диверзантската акција успеа. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша книга“, Скопје, 1975, 45-47.
  - 5) Атков Борис: Една диверзантска акција. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во Шпанската граѓанска војна. „Култура“, Скопје, 1961, 124-128; „Македонци во Шпанија“. Издава: Радио-телевизија Скопје, Скопје, јули 1968, 26-29.
  - 6) Атков Борис: Минерот – снајперист. Во интернационалните бригади на Шпанија (11). Во виорот на Првата светска војна, скопјанецот Димитар Тодоров се најде во градот Алес Гард, каде работеше во рудниците за јаглен. Како член на Комунистичката партија на Шпанија се најде во редовите на интернационалистите во Шпанија. „Нова Македонија“, Скопје, 19.X.1986 XLII/14276, 11.
  - 7) Атков Борис: Првата борба за Мадрид. Сеќавања. „Културен живот“, Скопје, април 1961, VI/4, 26-27; „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во Шпанската граѓанска војна. „Култура“, Скопје, 1961, 46-50; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша книга“, Скопје, 1975, 65-67; „Комунист“, Скопје, 3.X.1986, XLIII/1544, 23.
  - 8) Атков Борис: Скопјанецот Димитар Тодоров. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша книга“, Скопје, 1975, 51-53.
  - 9) Atkov Boris: Učitelj. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga peta, Beograd, 1971, 166-167.
  - 10) Atkov Boris: Sokule Ganča Hadžipanzova. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga peta, Beograd, 1971, 175-177. Чевлите на Ганчо Хаџипан-

- зов. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша книга“, Скопје, 1975, 49-50.
- 11) Атков Борис: Сеќавања за еден прекрасен човек и другар. „Дело 74“, Штип, год. 13, бр. 4, јули-август 1986, 296-298.
  - 12) Баздуљ Мухарем: Чудовиштето е пред вратата. „Окно“, 15.06.2013, <http://okno.mk/node/29109>
  - 13) Belić Stevan: Stvaranje bataljona „Đaković“ u Španija. „Prilozi za istoriju socijalizma“, 1. Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1964, 312-313, 315-321, 324.
  - 14) Бойцитъ отъ Испания поздравляяватъ конгреса (Писмо отъ Хаджиевъ). „Македонците въ Америка и борбата на тѣхния народъ за национална независимостъ“. Осмия конгресъ на Македонския народен съюз въ Америка, Мадисон, Ил., 4, 5 и 6 септември 1938 год., 29.
  - 15) Бражански Димче: Да кажуваше Хараман... „Нова Македонија“, Скопје, 5.IV.1964; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 225-227.
  - 16) Бражански Ј(ордан): На шпанската земја („Култура“ – Скопје, 1961). „Културен живот“, Скопје, јуни-јули 1961, VI/6-7, 64.
  - 17) Bratska solidarnost. Pismo iz Makedonije. „Dimitrovac“, List bataljona „Dimitrov“, 4.XI.1937, br. 9, 7.
  - 18) Бузев Трифун: Камуфлирани лекари. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 206-207.
  - 19) Бузев Трифун: На лекување. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 207.
  - 20) Бузев Трифун: Патот Мадрид-Валенсија, „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 73-77; „Триесетгодишнина на Шпанската граѓанска војна“, „Нова Македонија“, 13.VII.1966, 6. „Македонци во Шпанија“. Издава: Радио-телевизија Скопје, Скопје, јули 1968, 11-14; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на

- интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 205-206.
- 21) Вапцаров Ј. Никола: Писмо. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 114-117; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 159-161; „Просветен работник“, Скопје, 15-30. IV 1979, XXVII/501-502, 8.
  - 22) Вапцаров Ј. Никола: Творби. Избор и предговор Гане Тодоровски. Скопје, 1979, 97-106.
  - 23) Вапцаров Јонков Никола: Песни. Препев: Томе Арсовски, Гого Ивановски и Србо Ивановски. Скопје, 1958, 85-93.
  - 24) Вапцаров Јонков Никола: Шпанија. „Песни“. Лектира за VII одделение. Приготвил: Иван Ивановски. НИК „Наша книга“, Скопје, 1967, 18-20.
  - 25) Вапцаров Никола: Песе другари. „Заря“, София, 19.II.1938, XVI/4941.
  - 26) Вапцаров Никола: Песни за татковината. Собрани стихови. Подготовка и превод д-р Блаже Ристовски. „Мисла“, Скопје, 1986, 267-281.
  - 27) Вапцаров Никола: Сџн. „Заря“, София, 20.VIII.1938, XVI/5093.
  - 28) Веселиновъ К.: Независима Баскија. „Македонски вести“, София, 16.X.1936, II/74, 3.
  - 29) Веселиновъ К.: Самоопредџлението на Каталонија, Астурија и Мароко, „Македонски вести“, София, 4VI.1936, II/56, 1.
  - 30) Vesti iz Jugoslavije. Masovna harŝenja u Makedoniji. „Dimitrovac“, list bataljona „Dimitrov“, 26.VI. 1937, br. 3, 8.
  - 31) Vlahov, ing. Gustav: Aleksa Demnievski – Bauman – Skroman i hrabar sin Makedonije. „Ŝpanija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Ŝpanskom ratu. Knjiga peta, Beograd, 1971, 105-111.
  - 32) Влахов, инж. Густав: Светол лик од богатата револуционерна историја на македонскиот народ. Седум години од смртта на Алексо Демниевски – Бауман. „Нова Македонија“, Скопје, 8.IX.1968, XXIV/7872, 11.

- 33) (Влаховиќ Вељко): Писмо из Македоније. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 235.
- 34) Vlahović Veljko: Sličice iz Španije. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga druga, Beograd, 1971, 482.
- 35) Во одбрана на шпанската република. 30-та годишнина..., 27.VII. 1966, 2.
- 36) Гвоздановиќ Ненад: Аделанте кампрадес. Половина век од Шпанската граѓанска војна. (Сеќавања на Иван Дојчинов) „Наш свет“, Скопје, 14.I.1987, XXVII/894, 4-5.
- 37) Гогов – Црноречки Раде: Неготино во виорот на војната. Зборник на паднатите борци во народноослободителната борба и револуцијата и жртвите на фашистичкиот терор во Неготино. Издавач: Собрание на општина Неготино и општествено-политичките и стопанските организации во Неготино, 1974, 59-61.
- 38) Гошњак Иван: За еден настан во логорот Гирс. Југословенските „Шпанци“ во француските логори. (Одломка од ракописот на „Зборникот на сеќавањата“). „Комунист“, Скопје, 12 февруари 1959, XVII/94, 6.
- 39) Демниевски Алексо (Бауман): Големата река. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 81-85; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 21-24; Во срцето на Шпанија, „Комунист“, Скопје, 19.IX. 1986, XLIII/1542, 23.
- 40) Демниевски Алексо (Бауман): Каналот беше прекинат... „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 22-24; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 13-14.
- 41) Демниевски Алексо (Бауман): Преминување преку Гвадалкивир. „Четириесет години“. Зборник на спомени, 1935-1941, кн. 4, II дел, „Култура“, Скопје 1961, 254-255.

- 42) Демниевски Алексо (Бауман): Тешки и напорни дни. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна. „Култура“, Скопје, 1961, 105-113; „Триесетгодишнина на Шпанската граѓанска војна“, „Нова Македонија“, 13.VII.1966, 6; „Македонци во Шпанија“. Издава: Радио-телевизија Скопје, Скопје, јули 1968, 15-19; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 15-20.
- 43) Д(одовски) В(ладо): Југословените во граѓанската војна во Шпанија. (Во уметничката галерија „Моша Пијаде“) отворена изложба. „Битолски весник“, Битола, 29.IX.1976, XIII/588, 1 и 6.
- 44) Дојчинов Иван: Деца без солзи. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 135-139.
- 45) Dojčinov Ivan: Doprinos jugoslovenske emigracije u Argentini. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga peta, Beograd, 1971, 362-367. Дојчинов Иван: Придонесот на југословенската емиграција во Аргентина. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 113-118.
- 46) Dojčinov Ivan: Odbrana Madrida. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga druga, Beograd, 1971, 148-156. Дојчинов Иван: Мадрид се брани. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 119-127.
- 47) Доклад на Централниот комитет на Македонскиот народен сјюз пред делегатите на Седмиот годишен конгрес в Гери, Индиана, на 5, 6 и 7 септември 1937 год. 1, 3-5, 10 и 16.
- 48) За абонатите и четците на „Трудова Македонија“. Трудова Македонија, Детроит, 15.II.1937, III/15, 2.
- 49) Зафировски Илија: Поручникот Банцо. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 231-232.
- 50) Иваноски Орде: Во Шпанија светот ја бранеше демократијата. „Утрински весник“, 31.VII.2006, <http://star.utrinski.com.mk/?pbroj=2145&pr=7&stID=74068>

- 51) Иваноски Владо: Во интернационалните бригади на Шпанија. Пат полн со ризици и неизвесности. Примерен хероизам и пожртвуваност. „Нова Македонија“, Скопје, 22-23.X.1986, XLII/14279, 10 и 12.
- 52) Изложба за Шпанската граѓанска војна. Денес во Музејот на Македонија. „Нова Македонија“, Скопје, 29.X.1986, XLII/14285, 10.
- 53) Изложба на фотографии „Југословените во Шпанската граѓанска војна“. „Нова Македонија“, Скопје, 29.IX.1976, XXXI/10664, 8.
- 54) Интербригадистите од Македонија во Шпанската револуција. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 239-246.
- 55) Испанија, Америка и Македонија. „Трудова Македонија“, Детроит, 30.I.1937, III/14, 3.
- 56) Историја на македонскиот народ. Книга трета. Периодот меѓу двете светски војни и народната револуција (1918-1945). Институт за национална историја – Скопје. НИП „Нова Македонија“ – заедница за издавачка дејност: книги, периодика и публицистика, Скопје, 1969, 105-106.
- 57) Историја на македонскиот народ. Институт за национална историја – Скопје. „Просветно дело“, Скопје, 1972, 272.
- 58) К’лев Петар (Туше): Неосвоени коти. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 118-123; „Македонци во Шпанија“. Издава: Радио-телевизија Скопје, Скопје, јули 1968, 22-25; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 175-178.
- 59) К’лев Петар (Туше): Од Париз до Барселона. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 30-37; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 179-183.
- 60) К’лев Петар (Туше): Трагедија во последниот шпански тунел. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската

- граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 155-158; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 171-173.
- 61) Картов Владимир: КПЈ во Македонија и Шпанската граѓанска војна. „Историја“, Скопје, 1986, бр. 1, 109-117.
  - 62) Картов Владимир: Шпанската граѓанска војна и борбата на македонскиот народ за национално самоопределување. „Годишник на Правниот факултет во Скопје“, 1987, том 32, 499-509.
  - 63) К. Н. Кочо Рацин и Бауман пред педесетина години. Фотографија што влегува во историјата. „Нова Македонија“, Скопје, 10.III.1979, XXXV/11601, 2.
  - 64) Kozarski Boris (Skopjanec): Sjećanja na druga Parovića. „Dimitrovac“, List bataljona „Dimitrov“, 16.VIII.1937, br. 6, 7.
  - 65) Коробар Перо: Во интернационалните бригади на Шпанија (1-8). „Нова Македонија“, Скопје, 9-16.X.1986, XLII/14266-14273.
  - 66) Коробар Перо: Извонреден воен стратег. Велес, Шпанија, на Сремскиот фронт. Животниот пат на Алексо Демниевски, командантот на 15. Македонски народноослободителен корпус. „Нова Македонија“. Скопје, 17.IV.1985, XLI/13735, 7.
  - 67) Коробар Перо: Легендарниот Бауман. Три децении од револуцијата (1-4). На 5 септември 1961 година по тешко боледување умре Алексо Демниевски – Бауман, револуционер кој целиот свој живот го посвети на борбата на својот народ. „Нова Македонија“, Скопје, 30.VIII-3.IX. 1971, XXVII/8839, 5.
  - 68) Коробар Перо: Силна и храбра личност. Сеќавање за Алексо Демниевски – Бауман. Бауман помина богат и револуционерен живот: од Велес, преку Шпанија и советскиот Сојуз, до Сремскиот фронт и изградбата на нова Југославија. „Нова Македонија“, Скопје, 5.IX.1981, XXXVII/12436, 5.
  - 69) Кушевски Д. Воислав: Нашите Шпанци. 50 години од учеството на југословенските доброволци во Шпанската граѓанска војна. „Нова Македонија“, Скопје, 11.X.1986, XLII/14268, 6.
  - 70) Лакавана посрџа своја ранен ветеран Вангел Темов. „Народна воља“, Детроит, 17.III.1939, II/6, 3.

- 71) Лазаревски Живко: Шпанскиот доброволец Власта Радоњанин – Добри. Меко врз камењата се пенеше водопад. „Наш весник“, Куманово. 3 и 10.IX.1976, XV/530 i 531, 4.
- 72) Литовски Александар: За честа, славата и почитта или за 31 март. „Денес“, Скопје, г. XIII, бр. 491, 10.IV.2009; Литовски Александар: За свеста и совеста. „Аз-буки“, Скопје, 2012, 187-194.
- 73) Лозановски Сталин: Седумдесет години од Шпанската војна - 1936-2006. „Време“, 2006, бр. 940-946.
- 74) Лончариќ Јосип („Енрико Бабовиќ“): Од поемата „Побргу ќе умреме простум отколку на коленици да живееме“. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 229.
- 75) Манов Илија. Сеќавања на Владимир Арсовски. „Геодетски преглед“, 1988, 240-243.
- 76) Македонска енциклопедија. Издание на МАНУ, Лексикографски центар, Скопје, 2009, 53, 87, 130, 184, 224, 351, 451, 479, 575, 792, 835, 898, 1028, 1156, 1196-1197, 1202, 1521, 1527, 1576.
- 77) “Mexican Suitcase”, филм за Шпанската граѓанска војна. „Окно“, 21.02.2013, <http://okno.mk/node/26069>
- 78) Милошев Ѓорѓи: Неколку зборови за Рацин и неговата преписка „Современост“, Скопје, 1950, VI/4, 67.
- 79) Митинг будућних интербригадиста. „Политика“, Београд, 18.IX.1976, LXXIII/22613, 19.
- 80) Митрова Драгица: Бауман го исполни долгот. „Вечер“, Скопје, 6.IX.1977, XV/4418, 13.
- 81) Мишков Ѓорданов Трајко: Две нови македонски жртви в Испанија. Блажо от Гевгелија и Тодор Димитров од Скопие убити. „Трудова Македонија“, Детроит, 15.X.1937, IV/7, 1-2.
- 82) Мишовиќ Јордана Трајко: Са мадридског фронта, Македонцима Америке и Канаде. „Правда“, Торонто, 8.X.1937, I/19, 1.
- 83) Miškovski Trajko: Borbeni put prve balkanske čete. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga druga, Beograd, 1971, 186-196; Мишковски Трајко: Борбениот пат на првата балканска чета. „Во срцето на Шпа-

- нија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 193-196.
- 84) Мишковски Трајко: Ганчо почина. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 203-204.
- 85) (Мишковски Трајко): Како загина Ганчо. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 51-52.
- 86) Мишковски Трајко: Мадрид не се предава. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 196-202.
- 87) Младеноски д-р Симо: Алексо Демниевски - Бауман. „Наш свет“, Скопје, 3.II.1982, XXI/720, 7.
- 88) Младеновски Симо: Во срцето на Шпанија, сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 274. „Историја“, Скопје, 1976, XII/1-2, 309-310.
- 89) Младеновски Симо: Одгласот на Шпанската граѓанска војна во Куманово. „Наш весник“, Куманово, 29.X.1976, XV/538, 4.
- 90) М: Писмо из Македоније. „Правда“, Лист српског радног народа у Канади, Торонто, 16.VII.1937, I/14, 2; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 233.
- 91) Наумовски Атанас Тане: Долно Котори и которчани. Битола, [б.и.], 2007.
- 92) Naumovski Tane: Sećanja na crvenu špansku mornaricu. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga treća, Beograd, 1971, 320-322.
- 93) Наумовски Тане: По немирните мориња. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 96-104; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 187-192.
- 94) Наумчевски Волче: Шпанија. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Ско-

- пје, 1961, 159-160; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 185.
- 95) Наумчески Волче: Стихови (1939-1941). Редакција, предговор и белешки д-р Блаже Ристовски. НИО „Студентски збор“, Скопје, 1979, 13-14.
- 96) Neven Pejko (Коџо Racin): Asturijskim rudarima. „Slobodna misao“, List hrvatskog radnog naroda u Kanadi, Toronto (Ontario), 17.IV.1937, VII/398, 2.
- 97) Neven Pejko (Коџо Racin): Smrt asturijskog rudara. „Slobodna misao“, List hrvatskog radnog naroda u Kanadi, Toronto (Ontario), 25.XI.1937, VII/493, 2; „Radnik“, Zagreb, 5.VI.1938, II/67, 3.
- 98) Николов Славко: Велес и Шпанската граѓанска војна. „Вардарски глас“, Титов Велес, ноември 1975, 1/10, 11.
- 99) Николов С(лавко): Велешани на шпанските бригади. „Вардарски глас“, Титов Велес, ноември 1979, V/50, 13.
- 100) Николов Славко: Некои непознати работи на Кочо Рацин. „Иднина“, Скопје, 1950, II/6, 72.
- 101) Николов Славко: Нови аргументи за творечките текови. „Развиток“, Битола, XXI/1-2-3, 103.
- 102) Николовска Искра. Поемата „Ќе се вратам“ на Ганчо Хаџи Панзов. „Книжевни записи“, 1988, 75-83.
- 103) Одбрани творби од Никола Вапцаров. Предговор, превод и белешки, д-р Гане Тодоровски, Скопје, 1971, 27-33.
- 104) Od pečalbara do poručnika do poručnika Španske republikanske vojske. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga peta, Beograd, 1971, 173-174.
- 105) Откритие. „Вечер“, Скопје, 23.I.1982, XX/5766, 2.
- 106) Павлина: Писмо едне мајке. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 237.
- 107) Панайот Хаджиев во Детроит. Всички на публично собрание на 19 март! Посрещането на Хаджиев на автобуската станција. Небивалъ интерес на емиграцията на Мичиганъ

- авеню по събитията във Испания. „Народна воля“, Детроит, 17.III.1939, II/6, 1.
- 108) Пет години од смртта на Алексо Демниевски. „Нова Македонија“, Скопје, 5.IX.1966, XXII/7144, 2.
- 109) Peti kongres jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske. Za štampu pripremio i uredio Čedo Kapor. Udruženje jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske, Split, 1976.
- 110) Писмо до мајката на Ганчо Хаџи Панзов. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 56-58; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 223-224.
- 111) Pismo iz Makedonije. „Dimitrovac“, List bataljon „Dimitrov“, 10.VI.1937, br. 3, 7.
- 112) Pismo jedne majke. „Dimitrovac“, List bataljona „Dimitrov“, 15.V.1937, br. 2, 5.
- 113) Položaj španjolskih dobrovoljaca u logoru Verne. (Izvod iz izveštaj partijskog komiteta jugoslovenske grupe španskih dobrovoljaca iz logora Verne upućen na СК КПЈ u septembru 1940 god. ARP. ŠP. VII-a/17). „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga četvrta, Beograd, 1971, 275.
- 114) Поповски Елисие: Низ партиските канали од Хитлеровиот Берлин до ослободеното Кичево. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 161-198.
- 115) Поповски Елисие: Прослава на еден Илинден. Спомени од нашите револуционери. Интересна публикација издадена на македонски и шпански јазик 1940 година, посветена на борбите на македонскиот народ. Прослава на Илинден во присуство и со учество на 30 нации во Франција. „Нова Македонија“, Скопје, 2.VIII.1959, XV/4663, 5.
- 116) Поповски Елисие: Прослава на Илинден во логор. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 25-29; „Македонци во Шпа-

- нија“. Издава Радио-телевизија Скопје, Скопје, јули 1968, 29-32; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 85-87.
- 117) Поповски Елисие: Шпанската антифашистичка борба и меѓународната солидарност. Значајни датуми од историјата на работничкото движење. 23 години од отпочнувањето на војната во Шпанија. „Нова Македонија“, Скопје, 18.VII.1959, XV/4650, 2.
- 118) Поповски Елисие: Од Берлин до ослободено Кичево. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 89-111.
- 119) Поцков Боро – Мирко: Борбите на реката Ебро. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 129-140; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 37-44. Pockov Boro – Mirko: Borbe na reci Ebru. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga treća, Beograd, 1971, 477-484.
- 120) Поцков Боро: Груби фалсификати во Бугарија. „Вечер“, Скопје, 29.V.1976, XIV/4024, 3.
- 121) Pockov Boro – Mirko: Izrada pečata, štembila i pasoša za španske dobrovoljce. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga prva, Beograd, 1971, 454-457.
- 122) Поцков Боро – Мирко: Повторно доброволци. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 148-154; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 31-35; Во срцето на Шпанија. „Комунист“, Скопје, 26.IX.1986, XLIII/1543, 23.
- 123) Pockov Boro: Reč. „Peti kongres jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske. Split, 1976, 121-122.
- 124) Поцков Боро – Мирко: Фалсификувани пасоши за доброволците. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во

- шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 11-21; „Македонци во Шпанија“. Издава Радио-телевизија Скопје, Скопје, јули 1968, 6-10; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 25-30.
- 125) Поштенска картичка од 1937 година. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 54.
- 126) Предавање за Шпанската граѓанска војна. Филозофски факултет. „Нова Македонија“, Скопје, 7.10.1986, XLII/14264, 10.
- 127) П. Џ: Предавање за Шпанската граѓанска војна. „Вечер“, Скопје, 7.X.1986, XXIV/7219, 15.
- 128) Рацин Кочо: Смртта на астурискиот рудар. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 78-80; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 69-70.
- 129) Рацин Кочо: Стихови и проза. Второ издание. Уредил: д-р Александар Спасов, Скопје, 1961, 290.
- 130) Решителна осуда на присвојувањето на Македонците. Писмо од југословенските до бугарските борци во Шпанската граѓанска војна. „Нова Македонија“, Скопје, 28.I.1977, XXXIII/10781, 1 и 3.
- 131) Ристовски д-р Блаже: Кочо Рацин. Историско-литературни истражувања. „Македонска книга“, Скопје, 1983, 304-321, 331-336, 344-348 и 402-409.
- 132) Ристовски д-р Блаже: Македонскиот стих 1900-1944. Истражувања и материјали. I и II. „Мисла“, Скопје, 1980. I: 341-343; II: 100.
- 133) Ристовски д-р Блаже: Прилози кон проучувањето на Кочо Рацин. „Современост“, Скопје, 1976, XXVI/4-5, 11-17.
- 134) Ристовски д-р Блаже: Пројави и профили. Од македонската литературна историја. НИО „Студентски збор“, Скопје, 1982, т. II, 275-276.

- 135) Ристовски Блаже: „Животот и делото на Кочо Рацин“, „Матица македонска“, Скопје, 2009, 284, 286, 288 и 298-299.
- 136) Спасковска Љубица: *Damnatio memoriae* – за меморијата и спомениците. „Окно“, 25.12.2013, <http://okno.mk/node/34182>
- 137) Спасов Александар: 20 години од смртта на Рацин. Некои нови податоци. „Нова Македонија“, Скопје, 2.VI.1963, 6.
- 138) Спиоровски С. – Михајлов З.: Борецот што го одминала смртта. Одисејата на еден учесник во Шпанската војна. „Загинатиот“ царевдворчанаец Вангел Темелков живее во Скопје во населбата Лисиче. Некои негови другари биле убедени дека тој паднал во борбите на шпанскиот фронт Хараме. „Нова Македонија“, Скопје, 17.VII.1966, XXII/7094, 3
- 139) Spisak jugoslovena španskih boraca. „Španija 1936-1939“. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu. Knjiga peta, Beograd, 1971, 505, 506, 511, 512, 514, 515, 518, 519, 526, 548, 550, 555, 556, 560, 569, 571.
- 140) Srbin Stokić i Makedonec Vangel na Frontu slobode. „Dimitrovac“, List bataljona „Dimitrov“, 15.V.1937, br. 2, 6.
- 141) S. S.: (Pismo do T. Miškovski). „Dimitrovec“, List bataljona „Dimitrov“, 4.XI.1937, br. 9, 7.
- 142) С. С.: Писмо от Македония подъ срѣбска властѣ. „Народна воля“ Детроитѣ, 5.V.1939, II/1, 5.
- 143) Стефановски Божо: Во интернационалните бригади на Шпанија. Преку илегална врска. Очи в очи со непријателот. „Нова Македонија“, Скопје, 20-21.X.1986, XLII/14277-14278, 6 и 16.
- 144) Стојановски Драги: Моето излегување во партизани. „Наш весник“, Куманово, 29.I.1982, XXI/978, 3.
- 145) Стојковски Глигор: (Пре)пишување. „Нова Македонија“, Скопје, 24.I.1982, XXXVIII/12571, 11.
- 146) Стојкоски Здравко: Враќањето на еден револуционер и поет. Левичарско движење „Солидарност“, 18.07.2015, <http://www.solidarnost.mk/hadzipanzov/teorija>

- 147) Талески Кирил: Педесет години од Шпанската граѓанска војна. Одбележувања. „Нова Македонија“, Скопје, 11. IX.1986, 3.
- 148) Темелковски Вангел: Јуриш на Брунете. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 71-72.
- 149) Тодоровски Миле: Революционерната дејност на Иван Христов Дојчинов меѓу двете светски војни. Орде Ивановски и др. (ур.): Дејноста на македонската емиграција од Јужновардарскиот регион меѓу двете светски војни. Културно-просветна заедница, Гевгелија, 1990, 181-189.
- 150) Тоциновски Васил: Во срцето на Шпанија. Рацин и неговата шпанска кореспонденција. „Развиток“, Битола, 1982, XX/5-6, 229-240.
- 151) Тоциновски Васил: Рациновата „Испанска балада“. „Разгледи“, Скопје, ноември 1981, XXIII/9, 779-782.
- 152) Тоциновски Васил: Шпанската кореспонденција на Ганчо Хаџи Панзов. Културен живот, Скопје, год. 35, бр. 3-4, март-април 1990, 20-23.
- 153) Ќамилов Кирил: Безуспешна офанзива, „Македонци во Шпанија“. Издава Радио-телевизија Скопје, Скопје, јули 1968, 19-22.
- 154) Ќамилов Кирил: Врската на Рацин со шпанските борци. Кореспонденција во Шпанија. „Народен билтен“, Титов Велес, 13.VI.1963, 11.
- 155) Ќамилов Кирил: Ганчо Хаџи Панзов – поет и борец. „Современост“, Скопје, април 1959, IX/4, 328-333.
- 156) Ќамилов Кирил: Јавката беше: „Тука ли живее...?“ „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 38-45.
- 157) Ќамилов Кирил: Кај Мората. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 141-147; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 147-151

- 158) Ќамилов Кирил: На патот за фронтот. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна“. „Култура“, Скопје, 1961, 86-95; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 141-144.
- 159) Ќамилов Кирил: Од Белгија кон Шпанија. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 153-157.
- 160) Ќамилов Кирил: Песна од Рацин за Ганчо Хаџи Панзов. Сеќавања на Павлина Хаџи Панзова. „Народен билтен“. Титов Велес, 13 јуни 1963, 4.
- 161) Ќамилов Кирил: Поетот – борец Ганчо Хаџи Панзов. „Културен живот“, Скопје, 1964, IX/7, 30-31.
- 162) Ќамилов Кирил: Средба во камионот. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 144-146.
- 163) Узуновски Цветко: Македонците во антифашистичката војна и револуцијата на Шпанија. „Разгледи“, јуни-септември 1976, XVIII/6-7, 715-773.
- 164) Узуновски Цветко, студент по право от село Царев-Двор, околия Ресенска: Отворено писмо до емиграцијата в Америка чрез „Трудова Македонија“ и „Мак. Трибуна“. „Трудова Македонија“, Детроит, 30.VIII.1937, IV/4, 1-2.
- 165) Узунов Цветко: Отворено писмо до г. Низамов от мак. доброволец в Испанија. „Трудова Македонија“, Детроит, 30.XI.1937, IV/10, 1-2.
- 166) Узуновски Цветко: Во интернационалните бригади на Шпанија. Трајна инспирација. Политичко и идејно единство. „Нова Македонија“, Скопје, 17-18.X.1986, XLII/14274-14275, 11 и 16.
- 167) Узуновски Цветко: Во Шпанија. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 209-218.

- 168) Учеството на македонската емиграција од Канада во Шпанската револуција. „Журнал“, Скопје, 28.III.1970, бр. 115.
- 169) Хаџиев П.: Ламбро Марковски: по повод 16 години од неговата смрт. Македонските револуционери во одбрана на Шпанската република. „Глас на Егејците“, Скопје, јули 1953, IV/36.
- 170) Хаџиев Панајот: Се боревме за шпанскиот народ. „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 163-170.
- 171) Хаџи Панзов Ганчо: Ќе се вратам. „На шпанската земја“. Сеќавања на учесниците во шпанската граѓанска војна. „Култура“, Скопје, 1961, 59-72; „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 73-83; Извадок од поемата „Ќе се вратам“. „Вардарски глас“, Титов Велес, 24.IV.1979, V/47, 11; (Фрагмент), „Комунист“, Скопје, 3.X.1986, XLIII/1544, 23.
- 172) Цветковска Надежда: Во срцето на Шпанија - сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје 1975, 246. „Гласник“, Институт за национална историја, XX/1, Скопје, 1976, 293-296.
- 173) Хаџко Гај, Телишман Жељко: Франко во фрижидерот. „Окно“, 24.08.2013, <http://okno.mk/node/31008>
- 174) Цветановски Виктор: На Мишковски, другарот на Рацин, и Коча Поповиќ му симнувал капа. „Утрински весник“, 12 јуни 2006, <http://star.utrinski.com.mk/?pBroj=2103&stID=70640&pR=24>
- 175) Шакотиќ Вл.: Новогодишња честитка шпанских бораца. „Политика“, Београд, 20.XII.1981, LXXVIII/2450, 17.
- 176) (Шпанија и шпанскиот народ). „Во срцето на Шпанија“. Сеќавања на интербригадистите од Македонија. НИК „Наша Книга“, Скопје, 1975, 221.
- 177) Шпански доброволци из Југославије у смртној опасности. „Комунист“, Београд, с.а, IV/3-4, 10-11.

- 178) Шуплиновски Спасе: Во мисија меѓу македонските партизани. Од деновите на НОБ. „Нова Македонија“, Скопје, 17.XI.1968, XXIV/7942, 12.
- 179) Шуплиновски Спасе: Другар на Бауман и Рацин. По трагите на објавената фотографија. „Нова Македонија“, Скопје, 5.I.1980, XXXVI/11834, 2.
- 180) Шуплиновски Спасе: Тенкистот од Неготино. „Нова Македонија“, Скопје, 21.VII.1974.

IV. Преводи на стручна литература на македонски јазик

- 1) Влаховиќ Вељко: Шпанската граѓанска војна. „Комунист“ и др., Скопје, 1981.
- 2) [Мекарон Дес]: Колективите за време на Шпанската револуција (1936-1939). Црн блок, 9.04.2013, <http://crnblok.blogspot.mk/2013/04/1936-1939.html>
- 3) Конлон Еди: Шпанската граѓанска војна: анархизам на дело. <https://www.anarhisticka-biblioteka.org/library/edi-konlon-shpanskata-gradjanska-vojna>
- 4) [О'Карол Ајлин]: Mujeres libres: Женското анархистичко движење во текот на Шпанската граѓанска војна. Движење за социјална правда „Ленка“, 25.03.2014, <http://lenka.mk/1520/mujeres-libres/#.V3S8ydJ96t8>
- 5) Орвел Џорџ: Во чест на Каталонија. „Икона“, Скопје, 2014.
- 6) Орвел Џорџ: Отворена врата за фашизмот. „Окно“, 13-14.08.2013, <http://okno.mk/node/30715> и <http://okno.mk/node/30768>
- 7) Хобсбаум Ерик: Интелектуалците во Шпанската граѓанска војна. „Окно“, 12-13.12.2012, <http://okno.mk/node/24205> и <http://okno.mk/node/24236>

V. Преводи на белетристика

- 1) Кестен Херман: Децата на Герника. „Кочо Рацин“, Скопје, 1962; „Мисла“, „Македонска книга“, Скопје, 1988.
- 2) Лафорет Кармен: Ништо. „Три“, Скопје, 2014.
- 3) Хемингвеј Ернест: За кого бијат камбаните. „Наша книга“, „Македонска книга“, „Мисла“, „Нова Македонија“, „Култура“, Скопје, 1975; „Мисла“, „Култура“, „Македонска книга“, „Наша книга“, Скопје, 1979; „Мисла“, „Култура“, „Македонска книга“, „Наша книга“, Скопје, 1983; „АЕА“, „Матица македонска“, Скопје, 2000.

VI. Интернет архиви

- 1) Марксистичка интернет архива на македонски јазик: Шпанска граѓанска војна и револуција. <https://www.marxists.org/makedonski/istorija/spanija/index.htm>
- 2) Abraham Lincoln Brigade Archives. <http://www.alba-valb.org/>

Фотографии на некои од
шпанските борци од Македонија

Владимир Арсов

Спас Банцов

Алексо Демниевски Бауман

Тане Наумов

Ганчо Хаџи Панзов

Цветко Узуновски

Кирил Камилов

Спомен обележја на шпански борци

**Биста на
Алексо Демниевски - Бауман
во Велес**

**Биста на
Боро Поцков
во Струмица**

Биста на
Цветко Узуновски
во Ресен

Биста на
Спас Банџов
во Охрид

Биста на
Владимир Арсов
во Неготино²⁰

.....
20 Според информациите добиени од Музејот на градот Неготино, оваа биста е украдена и не се знае каде се наоѓа.

